

3 1761 06585412 7

СКА ГРАМАТИКА

ДЛЯ

ШКОЛ НАРОДНИХ.

Часть II.

До III. читанки для 5. і 6. року науки.

Уложив

Омелян Попович.

Ціна 80 х.

BRIEF

РГВ

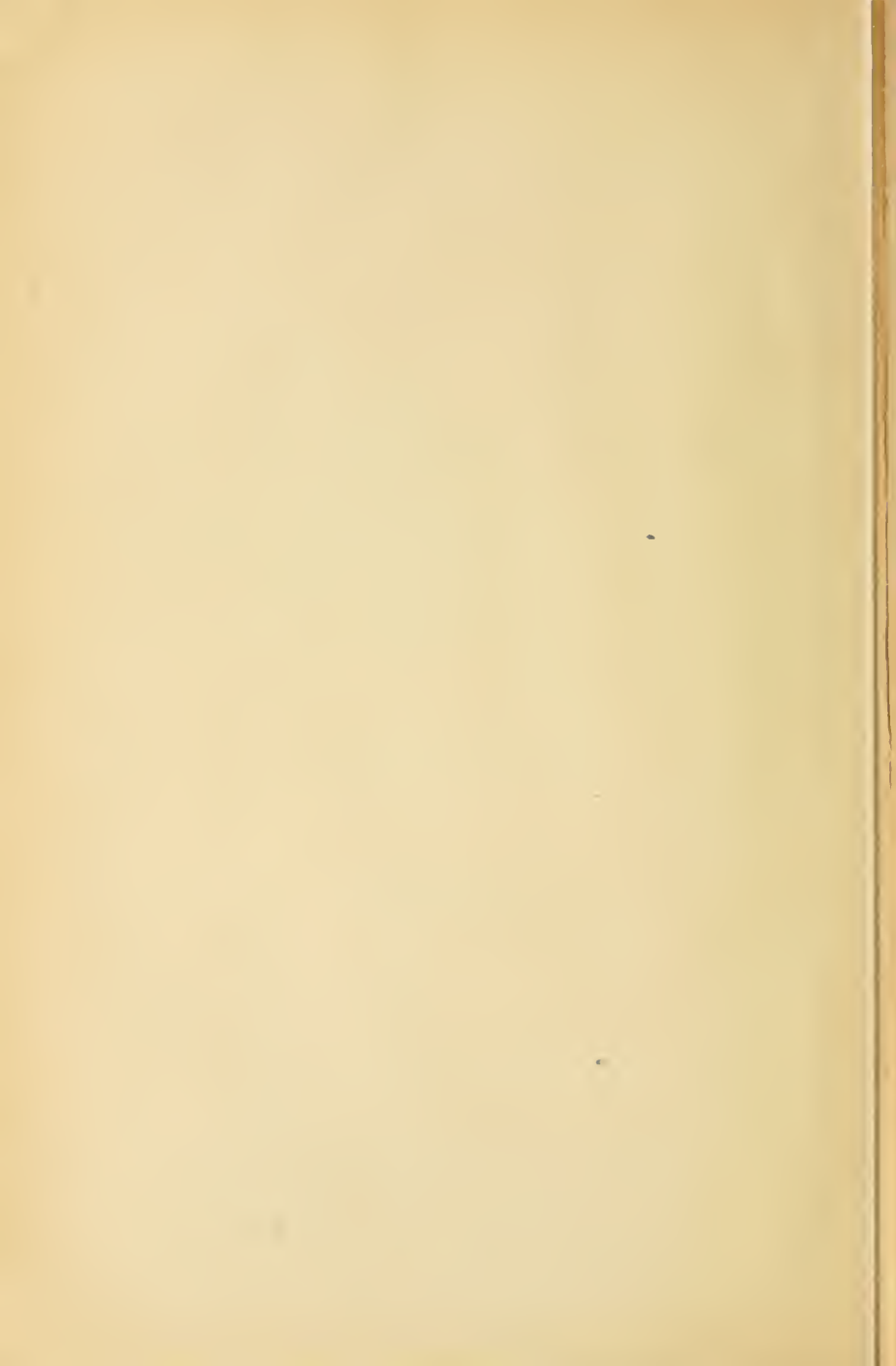
0062491

дом ц. е. видавництва шкільних книжок Відень.

From the Collection
of the late

JOHN LUCZKIW

РУСКА ГРАМАТИКА

ДЛЯ

ШКІЛ НАРОДНИХ.

Ruska gramatyka dla shkol narodnykh

Часть II.

До III. читання для 5. і 6. року науки.

Уложив

Омелян Попович.

Пересмотрене виданє тексту з року 1912.

Ціна 80 гелерів.

Накладом ц. к. видавництва шкільних книжок Відень.

1916.

Шкільних книжок, виданих накладом ц. к. видавництва
шкільних книжок, не вільно продавати по цінах вищих
над ті, котрі на заголовнім листі означені.

Усі права застережені.

30.10.84
0062491

Часть I.

Наука о звуках, наголосі і словотвореню.

1. А. Реченє, слова, склади, звуки і букви.

§ 1. Приклади. Кож-дий по-ча-ток тяж-кий.

Наука до повтореня. Гадки наші виражаємо реченнями. Реченя складають ся із слів, слова із складів, а склади із звуків. Звуки вимавляємо і чуємо. Знаки звуків називають ся букви. Букви пишемо, бачимо і читаємо. Всі букви разом зовемо азбукою. Руска азбука має отсі 32 букви: а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я. Крім того є ще й знак змягченя ъ. Руска азбука велика має отсі 32 букви: А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З, И, Й, І, Ї, К, Л, М, Н, О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я.

Звуки а, я, е, є, і, ї, о, ѳо, у, ю, и називаємо голосозвуками, а звуки б, в, г, ґ, д, ж, з, й, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ шеле-стозвуками.

Слова ділимо на склади. Слово може мати один або більше складів. Склад може мати один або більше звуків.

Задача. Розложіть реченє: „З Богом починаймо діло!“ а) на слова, б) слова на склади, в) склади

на букви, *г*) означить верх кожної букви знаком **г.** або **ш.**, чи она є знаком голосозвука чи шелестозвука!

§ 2. Приклади: я = йа, є = йе, ї = йі, ю = йу, щ = шч.

Наука. Букви **я, є, ї, ю, щ** означають по два звуки.

Задача. Перепишіть слова: **ягода, вербе, їж, вюн,** дощ — і підчеркніть в них букви, що означають по два звуки.

§ 3. Приклади: **гадѣ, грузѣ, міль, пенѣ, вісѣ, гатѣ, швецѣ; будз, джур, дзѣобати.**

Наука. **Є** й такі звуки, що кождий з них виражаємо аж двома буквами, а один навіть трома буквами.

Задача. Підчеркніть в слідуєчих словах по дві **букви**, що виражають лиш один звук: **мазѣ, кінѣ, мідѣ, міль, конецѣ, гусѣ, гудз, ходжу.**

Б. Голосозвуки.

§ 4. Приклади. *а)* **Антін, Европа, Іван, Осип, Уляна, Игнат;**

б) **Яків, Єва, Ївга, Йосиф, Юрій.**

Наука. Голосозвуки **а, е, і, о, у, и** називають ся **тверді**, а звуки **я, є, ї, йо, ю** **мякі**.

Задача. Напишіть по 5 слів із кождим *а)* твердим, *б)* мягким голосозвуком!

§ 5. Приклади: **пола, поля; біле, біле; ніс, ніс; турма, тюрма.**

Наука. Шелестозвуки **н, т, д, с, ц, з, л** вималяємо перед твердими голосозвуками **твердо**, а перед мягкими **мягко**.

Задача. Випишіть із 1. уступу читанки слова, в котрих звуки **н, т, д, с, ц, з, л** вималяють ся *а)* **мягко**, *б)* **твердо**.

В. Переміна голосозвуків.

§ 6. Приклади. Дитина бавить ся образом, вози**ю**м, забав**ю**ю, фурка**ло**м, — перстене**м**, куле**ю**, нагае**м** (не перстене**ю**м, куль**ю**ю, нагай**ю**м).

Наука. По м'яких шелестозвуках переходить о на е або є.

Задача. Відповідайте на питанє: чим бавлять ся діти? іменниками: горох, фасо**ля**, кі**нь**, песик, коза, ягнят**ко**, коши**к**, вода, пали**ця**, прут**є**, ножи**к**, дин**я**, малай**й**.

§ 7. Приклади: сті**л**, сто-ли; лід, ле-ди; ві**л**, во-ли, мід, ме-д**у**; не-су, я нїс; ве-з**у**, я віз; о-тець, віт-ця.

Наука: Склад, що кінчить ся шелестозвуком, називає ся замкнений (н. пр. віз), а склад, що кінчить ся голосозвуком, називає ся отворений (н. пр. во-зи),

Голосозвук **о** замінює ся **е** в замкненім складі на **і** або **ві**.
Голосозвук **е** замінює ся в замкненім складі на **і**, а по **н**, **т**, **д**, **с**, **ц**, **з**, **л** на **ї**.

Ся переміна голосозвуків називає ся **перезвук**.

В отворенім складі переходить **і** та **ї** на **о** або **е**.
Однак часто остає **о** та **е** також в замкненім. а так само **і** та **ї** в отворенім складі без зміни.

Задача. а) Перетворіть слідуєчі замкнені склади на отворені і назначіть в них перезвук: рід, рік, брі**д**, сві**п**, грі**б**, чі**п**; вівця; пі**ч**, кужі**ль** мід, лід!

б) Перемініть отсі отворені склади на замкнені і означіть перезвук: но-га, по-ле; о-тець, о-ре**л**; не-су, не-чі, ве-з**у**, ве-ли.

§ 8. Приклади. Встаю, миюсь, убираю ся, молюсь, снідаю, йду до школи і вчу ся там.

Наука. На початку слова та по голосозвуках переходить у часто на в подібне до у, а і на й.

Звуки ай, ей, ий, йй, ой, уй; — ав, ев, ив, ов, ув називають ся двозвуки.

Задача. Випишіть із 10⁴. уступу читанки слова, в котрих є 1.) звук **в** та **й**, що повстали із **у** та **і**; 2.) двозвуки!

Г. Поділ шелестозвуків.

§ 9. Приклади. Вимавляйте всі шелестозвуки та уважайте, які прилади мови при вимові кожного з них головню вживаємо.

Наука. Шелестозвуки **п, б, ф, в, м** вимавляємо головню губами й зовемо їх проте губними.

Шелестозвуки н, т, д, с, ц, з, дз вимавляємо головню за помочию зубів і зовемо їх проте зубними, а звуки **с, ц, з, дз** ще й сичачими.

Шелестозвуки г, ґ, х, к вимавляємо при помочи гортанки й називаємо проте гортанними.

Шелестозвуки ж, ч, ш, щ, дж шиплять і зовуть ся проте шиплячі.

Шелестозвуки р та л вимавляємо плавно неначе голосозвуки й називаємо проте плавними.

Шелестозвук й зовем піднебінним, а губне **м** та зубне **н** ще й носовими.

Задача. а) Напишіть із памяти цілу азбуку й означіть, який голосозвук чи шелестозвук кождий звук є. (Н. пр. а = г. тв. [голосозвук твердий], б = ш. губ. — і т. д.);

- б) Виписуйте з 1. уступу читанки поодинокі букви
зарядом і зазначіть по кожній, чи она означає
твердий чи м'який звук. (Н. пр. а = г. тв.)

Г. Мягченє шелестозвуків.

§ 10. Приклади: паня = панья, прутє = прутьє,
дїд = дьїд, коцюба = коцьюба, сїно = сьїно,
галузе = галузьє, лямпа = льямпа, дзюб = дзьуб.

Наука. Мягкі голосозвуки я, е, ї, ю мягчать попередні
шелестозвуки н, т, д, с, ц, з, л.

Задача. Виписіть із 2. уст. чит. всі слова,
в котрих є шелестозвуки н, т, д, с, ц, з, л
зм'ячені голосозвуками: я, е, ї, ю!

§ 11. Приклади: бю = бйу, вє = вйє, мясо = мйасо,
пє = пйє, ряд = рйад.

Наука. Голосозвуки я, е, ї, ю не мягчать шелесто-
звуків б, в, м, н, р.

Задача. Виписіть із 2. уст. чит. слова, де по б,
в, м, п, р стоїть я, е, ї, або ю!

§ 12. Приклади. а) При дзвонї вужиско. В літї
тепло. В городї зелено. В лісі дерева. На луцї
цвїти. В лузї пташки. На столї скатерть.

б) В торбі хлїб. На головї волос. Живемо в домї.
В снопї стебла. В мурї цегла. В шафі одїж.

Наука. Коли по зм'ячених шелестозвуках н, т, д, с,
ц, з, л пишемо ї, тоді по незм'ячених б, в, м, н,
р, ф пишемо і.

Задача. Виписіть із 3. уст. чит. слова, в котрих
є а) звук ї, б) звук і!

§ 13. Приклади. Бог лиш тому помагає, хто о Бозї
пам'ятає. Боже, помагай! Чоловік не ангел; не

говори проте, чоловіче, о жаднім чоловіці нічого злого! — Порох шкодить очам, не бавте ся проте в поросі!

Наука. Гортанні голосозвуки переходять перед *е, і, ї* часом на шиплячі та сичачі.

Задача. а) Доповийть реченє: „Говоримо о“ словами: „рік, бік, миска, ложка, нитка; ріг, стіг, нога, слуга, котюга; горох, порох, шкорух“ і підчеркніть в них зміну гортанних!

б) Напишіть, як кличемо: Бога, друга, чоловіка, небогу — і підчеркніть зміну гортанних!

§ 14. Приклади. Порох порошить очи. Все від Бога, все Боже. Що до чоловіка належить, то чоловіче. Луска лущить ся. Риба в лусці

Наука. *Х* м'ягчить ся на *сь* або на *и*, *г* на *зь* або на *ж*, *к* на *ць* або на *ч*, *ск* на *сць* або на *ц*.

Задача. З котрих гортанних шелестозвуків поветали шиплячі та сичачі в слідуючих словах: ворожий, горошок, річний, в ріці, в орісі, в розі, в місці, ліщина.

§ 15. Приклади: куля, кулі; паня, панї; ялиця, ялиці; рожжа, рожкі; туча, тучі; суща, сущі; гуща, гущі; саджа, саджі.

Наука. Шелестозвуки *ж, ч, ш, щ, дж* повстали зі зм'ягчення інших шелестозвуків, тому називаємо їх зм'ягчені. Вони не можуть далше м'ягчитися, тому пишемо по них *ї*, а не *й*. Так само не можуть по них стояти м'яккі голосозвуки *я, е, йо, ю*.

Задача. Напишіть у множині іменники: колач, книш, вуж, дощ, вежа, круча, душа, теця — і підчеркніть кінцевий голосозвук!

§ 16. Приклади. В письменній мові не кажемо платю а плачу́, не хрестю а хрещу, не сидю а сиджу, не просю а прощу, не возю а возжу, не сікти а січи, не бігти а бічи.

Наука. Зубний шелестозвук *т* може зм'якшити ся на *ч*, *д* на *дж*, *с* на *ш*, *з* на *ж*, *ст* на *щ*, *кт* і *гт* на *ч*.

Задача. Скажіть слідуючими дієсловами, що робить кождий з вас тепер: платити, мастити, сидіти. голосити, мазати, хотіти, писати. Підчеркніть в кождім слові зм'ягчений шелестозвук а верх него напишіть той, з котрого він повстав.

§ 17. Приклади. Шукай прав-ди, стережи ся криВ-ди! Бог завжди і всюди був, є і буде. — Усе марне, бо все минає ся.

Наука. Коли звук *в* стоїть в тім самім складі *т* голосозвуку, то творить з ним двозвук.

На початку складу читаємо в як *у*, ба й пишемо замість него *у*.

Задача. Виписіть із 176. уст. чит. слова 1.) в котрих в творить двозвук. 2.) в котрих **В** на початку складу зближає ся до *У*, 3.) в котрих замість **В** написано *У* і підчеркніть *у* всіх тих словах букви **В** та *У*!

§ 18. Приклади. Чоловік бувалий бував багато по світі. Лист зівялий; він зівяв від холоду.

Наука. *Л* зміняє ся на *в*, коли творить з попереднім голосозвуком склад; вималяємо тоді такий звук також як двозвук.

Задача. Напишіть, що ви всі і кождий з вас робили сьогодні в школі та підчеркніть в тих

дїєсловах знаки тих звуків, що змінили ся один на другий; н. пр. ми моли~~ли~~ ся, я моли~~в~~ ся і т. д.

§ 19. Приклади: а) ми вез-~~ли~~, я віз; ми нес-~~ли~~, я ніс; ми греб-~~ли~~, я гріб; ми скріп-~~ли~~, я скріп; ми мо~~в~~-~~ли~~, я мок; ми мо~~г~~-~~ли~~, я міг; ми тер-~~ли~~, я тер; але взне~~с~~-~~ли~~й і т. п.

б) я не краду, ми не кра~~ли~~, він кра~~в~~; ме~~т~~~~у~~, ме~~л~~~~и~~, мі~~в~~.

Наука. а) По б, п, к, з, с, г і по р випадає л на кінці складу без сліду, але з'являє ся знов, коли по нїм слідує склад дальший.

б) Звук д та т випадають перед л, а л творить з попереднім голосозвуком двозвук іє, їв і т. п.

Задача. Скажіть слідуючими дїєсловами, що ви всі **робили** і що кождий з вас **робив**: трясти, застрягнути, лізти, терти, сперти, стерти, дерти; сяду, кладу, плету, везу. Підчеркніть у виробі букву **л**!

2. На́голос.

§ 20. Приклади. а) кінь, ко́-ні; віл во-лі́; ка́ч-ка, кач-кí; гу-ся́. гу́-ся-та; б) пла-чу́. пла́-чу; го-ро́д, го́-род (місто); в) ме-не́, до ме́-не.

Наука. а) певний склад слів більшескладових вима-вляємо з більшим притиском. Сей притиск називає ся **на́голос**.

б) Деякі слова різнять ся тільки на́голосом.

в) Деякі слова змінюють в полученю з иншими свій на́голос.

Задача. Напишіть з пам'яті стих, який знаєте, і пазначіть в кождім слові на́голос, та поправте єго потім після книжки!

3. Корінь, на́ростки, приставки, пенъ і окінчення слів.

§ 21. Приклади: да-ти, да-р, да-ча, да-нь, да-не, да-нина, да-ток, да-тель, да-рунок, да-рмо, да-ремно; — до-да-ти, ви-да-ти, роз-да-ти, по-да-ти, про-да-ти, від-да-ти, за-да-ти, пере-да-ти, у-да-ти, по-да-рунок; — да-рмоїд, да-рмовис.

Наука. Всі слова сих прикладів мають спільну частъ **да**; ся спільна частъ називає ся **корінь**.

Додатки, приставлені до кореня спереду, зовуть ся приставки.

Додатки, що наросли на кінци кореня, зовуть ся на́ростки.

Задача. Винайдіть корінь слідуючих слів: стати, став, стаїня, стан; — бити, бич, убивати, розбишака; — пасти, пасу, пастух, пастівник, пасовиско, пастир; — родити, народ, уродина, родичі, родина; — білий, біле, білок, більмо.

§ 22. Приклади: да-р, дар-и, дар-ом, дар-ма, дар-ую.

Наука. Часто лучать ся на́ростки тісно з корінем слова. Такий з на́ростком тісно получений корінь зове ся **пенъ** слова.

Задача. Відділіть в слідуючих словах пні від на́ростків і приставок: давець, додаване, прб́від, проводир, прародич, родина, злість, злоба, веселий, веселість, курятко, курка, деревце, деревище, бабка, бабин, голосний, голосистий, ковалів, ковалиха, замах, махнути, вистріл, стрілити, хвальба, хвалити, хвалько, наслухати, слухняний, послух, пороздаровувати, попереносити.

§ 23. Приклади: да-ти; да-ю, да-єш, да-є, да-ємо, да-єте, да-ють, да-в, да-ла, да-ло, да-ли; —

дарунок, дарунк-У, дарунк-ОВИ, дарунк-ОМ, дарунк-И, дарунк-ІВ, дарунк-АМ, дарунк-АМИ, дарунк-АХ.

Наука. Наростки, що служать лише до творення відмін того самого слова, називають ся **окінченнями** або й **закінченнями**.

Задача. Перепишіть 75. уст. чит. і підчеркніть змінні окінчення поодиноких слів!

4. Зложені слова.

§ 24. Приклади: листо-пад, водо-пад, листо-нош, міхо-нош, північно-східна Австро-Угорщина.

Наука. Із одних слів складаємо нові **зложені**. Перше із **зложених** слів кінчить ся звичайно на **о**. Деякі **зложені** слова, особливо довгі і чужі, розділяємо розділкою (-).

Задача. а) Зложіть із слідуєчих слів нові, сказавши, який є той, що має: білі боки, білий вус, біле лице, чорний вус, довгий ніс, довгі руки, довгі ноги, красні пера, чорне око; — як називаємо: спад води, ловця риби, творця чуда; — як того, що діє зле, не кров, їсть людий, водить діда, носить воду, дунить гроші.

б) Випишіть із 3. часті 177. уст. чит. **зложені** слова і розложіть їх на складові часті!

Часть II.

Части мови відмінні.

1. Части мови.

§ 25. Приклади. Тепер у нас усюди є школи народні. Ох, коби то в них було лише багато діточок, та коби они всі вчили ся пильно; тоді жилось би нашому рускому народови лекше і ліпше.

Наука. Наша мова складає ся із слів. Отже слова є части мови. Розріжняємо девять частий мови рускої а то:

1. *іменники*, є то імена предметів (осіб, звірят і річий неживих), н. пр. школи, діточки, нарід і т. п.;
2. *прикметники*, що означають прикмети осіб, звірят і річий, н. пр. народні (школи), руский (нарід);
3. *числівники*, що означають число осіб, звірят або річий н. пр. багато (діточок) і т. п.;
4. *займенники*, що ставимо замість іменників, н. пр. них (замість: школах), они (замість: діти) і т. п.;
5. *дієслова*, що означають діяство, н. пр. вчили ся, жилось і т. п.;
6. *приіменники*, що стоять при іменах і виражають відношенє одних слів до других, н. пр. у (нас), в (них) і т. п.;

7. *прислівники*, що означають місце, час або спосіб дієства чи прикмет, н. пр. тепер (є), усюди (є), пильно (вчили ся), лекше (жилося би) і т. п. :
8. *злучники*, що злучують слова або реченя, н. пр. (лекше) і (ліпше), та коби, і т. п. :
9. *оклики*, що виражають чувство н. пр. ох! і т. п.
- Задача. Означить, яка часть мови є кожде слово в повніших прикладах.

2. А. Іменники.

§ 26. *Наука до повтореня*. Іменники є імена предметів (осіб, звіврат і річий неживих).

Задача. Виписіть із 3. уступу читанки іменники!

§ 27. Приклади: господар, кінь; — жито, сто-дола, плуг.

Наука. Імена сотворінъ живих зовуть ся іменники животні, а імена річий неживих неживотні.

Задача. Виписіть із попередної задачі (§ 26.) іменники а) животні, б) неживотні!

§ 28. Приклади: громада, череда, ліс.

Наука. Іменники, що означають збір осіб, звіврат або річий, називають ся збірні.

Задача. Написіть іменники, що означають збір (багато) жовнярів, людий, конний, коров, овець, пчіл, книжок, дерев, корчів!

§ 29. Приклади. Хата, голос, амоніак, мід, воздух: — пильність, лїнивство, добрість, злість.

Наука. Імена предметів, що їх можемо розпізнати змислами (очима, слухом, нюхом, смаком і дотиком), зовуть ся іменники змислові; імена-ж предметів таких, що їх можемо тільки подумати, се іменники подумані.

Задача. Випишіть із 2. уст. чит. всі іменники й означіть буквами (з.) або (п.), чи они змислові чи подумані!

§ 30. Приклади. Юрій Федькович, Буковина, Карпати, Топорівці, Чернівці, Прут, Русини.

Наука. Імена хрестні і прізвища поодиноких осіб, та імена країв, гір, сіл, міст, вод та народів і т. п. поодиноких річий зовуться імена власні.

В іменах власних пишемо все велику букву початкову.

Задача. а) Випишіть імена власні з 159. уст. чит.

б) Напишіть імена хрестні і прізвища свої та ваших товаришів шкільних!

в) Напишіть по 5 імен сіл, міст, країв, гір, потоків, рік і народів!

§ 31. Приклади. Вифле́єм, Дави́д, Мойсе́й, Соломо́н, Ате́ни, Рим, Колю́мб, Бордо́, Пари́ж, Льо́ндон, Ге́те, Ші́ллер, Собо́єский, Раде́цкий, Ази́я, Арабі́я, Італі́я, Ка́їн, Сіо́н.

Наука. Чужі імена власні пишемо так, як їх вималяти належить.

Задача. Випишіть чужі (не-руські) імена власні із 177. уст. чит.

Б. Творенє іменників.

§ 32. Приклади. а) 1. дар, 2. крило, 3. да́нь, 4. дате́ль, 5. битва, 6. туні́т, 7. сі́м'я;

б) 1. вербе́, 2. качу́р, 3. проводи́р, 4. милости́ня, 5. весели́сть, 6. лицарство, 7. гуся́, 8. діди́ч, 9. полеви́й, 10. вітчи́м, 11. вози́є, 12. гадю́ка, 13. дереви́ще, 14. деревиско́, 15. бідня́га, 16. Михась, 17. Петрусь, Гану́ся;

в) 1. почта́р, 2. брехня́, 3. опіку́н, 4. просьба́.

Наука. Іменники творимо:

- а) із ніїв дієсловних наростками: 1. -р, 2. -ло, 3. -нъ, 4. -тель, 5. -тва, 6. -іт, 7. -мя;
- б) із ніїв іменних наростками: 1. -е, 2. -ур, 3. -ир, 4. -иня, 5. -ість, 6. -ство, 7. -я, 8. -ич, 9. -евий, 10. -им, 11. -иж, 12. -юка, 13. -ице, 14. -иско, 15. -яга, 16. -сь, 17. -ує або -уся.
- в) із одних і других ніїв наростками: 1. -ар, 2. -ня, 3. -ун, 4. -ба.

З а д а ч а. Утворіть відповідними наростками сеї науки іменники із слів:

- а) 1. дати, пити; 2. крити, білити, мазати; 3. дати, пристати; 4. дати, учити; 5. бити, молити; 6. тупати, шепнути; 7. сїяти, знати;
- б) 1. верба, волос; 2. кача; 3. провід; 4. милість; 5. веселий, високий, злий; 6. лицар, товариш, каліка; 7. гуси, козел; 8. дід, рід, пан; 9. поле; 10. отець; 11. віз, стіл; 12. гад, камінь; 13. і 14. дерево, багно; 15. бідний; 16. Михайло, Іван; 17. Петро, баба;
- в) 1. почта, писати; 2. брехати, двоє; 3. опіка, свистати; 4. просити, злий, друг, грозити.

В. Рід іменників.

§ 33. Приклади: той муж, та жінка, то вікно.

Наука до повтореня. Іменники можуть бути роду мужеского, женського або середного. Рід іменників пізнаємо в одинїї по словах: той, та, то.

З а д а ч а. Випишіть із 54. уст. чит. іменники і поставте перед кожний слово: той, та або то, а по кождім означіть в скобках рід буквами (м.), (ж.) або (с.)!

§ 34. Приклади: дзюб, ніс, палець, нагай.

Наука. Рід іменників пізнаємо по частині і по окінченню.

Іменники роду мужеского кінчать ся звичайно на шелестозвуки.

Є однак і іменники женського роду, що кінчать ся на шелестозвуки, н. пр. кров, ніч, миш, сіль і т. п.

Задача. Випишіть із 50. уст. чит. іменники, що кінчать ся на шелестозвуки і означіть в скобках їх рід!

§ 35. Приклади: хата, хаща, куля, диня.

Наука. Іменники женського роду кінчать ся звичайно на -а або -я.

Є однак іменники і мужеского роду, а то імена мушчин, тай середного, а то найбільше імена здрібнілі, що кінчать ся на -а або -я; н. пр. мушчина, тегля (м), — кача, гуся (с).

Задача. Випишіть із 53. уст. чит. іменники, що кінчать ся на = а та = я, й означіть їх рід!

§ 36. Приклади: око, лице, житє.

Наука. Іменники роду середного кінчать ся звичайно на -о, -е, або -є.

Є однак і мужескі іменники, а то імена мушчин, що кінчать ся на -о; н. пр. тато, вуйко.

Задача. Випишіть із 52. уст. чит. іменники, що кінчать ся на -о, -е і -є, та означіть їх рід!

Г. Відміна іменників.

§ 37. *Наука до повторення.* Іменники мають два числа: однину і множину. Іменник стоїть в однині, коли означає лиш один предмет (одну особу, звірину або річ), а в множині, коли означає много пред-

метів (багато осіб, звірят або річок). Рід іменників пізнаємо в однині. Кожде число має 7 відмінків. За поодинокими відмінками питаємо (1. хто, що? 2. кого, чого? 3. кому, чому? 4. кого, що? 5. як кличемо? 6. ким, чим? 7. о кім, о чім?). Зміна закінчень іменників у відмінках однини і множини зове ся відміна іменників.

§ 38.

І. відміна (мужеска).

1. взорець І. відмини.

Відмі- нок	Питанє	О д н и н а		
1.	хто? що?	а) лис	б) клѹб	в) чоловік
2.	кого? чого?	ліс-а		
3.	кому? чому?	ліс-ови		
4.	кого? що?	ліс-а.	клѹб.	чоловік-а
5.	як кличемо?	ліс-е!		чоловіч-е!
6.	ким? чим?	ліс-ом		
7.	о кім? о чім?	ліс-ї.	клѹб-ї,	чоловіц-ї

Відмі- нок	М н о ж и н а
1.	а) ліс-и. б) клѹб-и, чоловік-и
2.	ліс-ів
3.	ліс-ам
4.	ліс-и. чоловік-ів
5.	ліс-и!
6.	ліс-ами
7.	ліс-ах

Наука. Після сего взірця відмінюють ся звичайно іменники мужескі, що кінчать ся на шелестозвуки тверді.

Задача. Відмініайте після сего взірця іменники:
а) ангел, дрозд, воїн, брат, кос; б) луб, остров, череп; в) пророк, крук!

§ 39. Приклади: сто-ла́, етіл; о́-си, вісь; ме́-ду, мід; ле́-ду, лід.

Наука. Склади, що кінчать ся голосозвуком, зовуть ся **отворені**, аклади, що кінчать ся шелестозвуком, **замкнені**.

Звук і, ві, та ї, що є в замкненім складі, переходить в отворенім на о та е, а часом буває на відворот.

*Сю переміну звуків називаємо **перезвук**.*

Задача. Напишіть іменники: мід, рід, віл, віз, брід, під, гніт, гриб, біб, лід, ніс, ослін, чобіт в множині!

§ 40. Приклади. 1. в. рід, 2. в. рода і роду; але 1 в. досьвід, 2. в. досьвіду.

Наука. В 2. відм. одн. мають деякі іменники побіч закінчення **а** також закінченє **у** (н. пр. рід, рода і роду) або тільки **у** (н. пр. досьвід, досьвіду).

Задача. Напишіть в 2. відм. одн. іменники: блуд, лист, сьвіт, обід, повіт, цьвіт, гнів, нарід, обліг, міст, вітер, гриб, гріх, етіл, луг, голод, жарт, мороз, верх!

§ 41. Приклади. 1. в. вугол, 2. в. вугла, 3. в. вуглови, 6. в. вуглом, 7. в. вуглі;

1. в. пес, 2. в. пса, 3. в. псови, 4. в. пса, 6. в. псом, 7. в. псі;

1. в. лев, 2. в. льва, 3. в. львови, 4. в. льва, 5. в. льве, 6. в. львом, 7. в. льві.

Наука. Деякі іменники викидають в 2. і в дальших відм. **о** та **е** перед закінченєм: по випавшім **е** *м'ягчить ся л на ль*.

Задача. Відмініайте іменники: сон, котел, лев, осел, орел, майстер.

§ 42. Приклади. 1. в. лис, 2. в. ліса, 4. в. ліса; —
1. в. клуб, 2. в. клуба, 4. в. клуб.

Наука. 4 відм. одн. іменників животних рівний 2., а неживотних 1.

Задача. Відповідайте на питанє: кого або що ви виділи? іменниками задач §§. 38.—41. і означіть в скобках, котрому відмінкови рівний 4. відмінок кожного з тих іменників!

§ 43. Приклади. 1. в. лоша́є, 5. в. лоша́єу, 7. в. на лоша́єу.

1. в. у́ченьє, 5. в. у́ченьєу! 7. в. на у́ченьєу.

1. в. язичо́є, 5. в. язичо́єу! 7. в. на язичо́єу.

Наука. Іменники на *ак, ик, та ок* мають в 5. і 7. відм. одн. звичайно закінченє *у*.

Задача. Поставте в 5. і 7. відм. одн. іменники: коник, кошик, ножик, столик, ученик, жайворонок, свідок, язичок, листочок, гусак, дивак, рибак, лошак, сірак!

§ 44. Приклади. 1. в. мн. чолові́ки, 2. в. чолові́ків, 4. в. чолові́ків;

1. в. мн. ліси́, 2. в. лісі́в, 4. в. ліси́;

1. в. мн. клуби́, 2. в. клубі́в, 4. в. клуби́.

Наука. 4. відм. множини іменників особових рівний 2., імен зв'ярат рівний звичайно 1., а імен річій завсїди 1 мн.

Задача. Поставте іменники задачі §. 42. в 4. відмінок мн. й означіть в скобках, котрому відмінкови кождий із них рівний!

45. Приклади. Однина: 1. в. ба́тько, 2. в. ба́тька, 3. в. ба́тькови́, 4. в. ба́тька, 5. в. ба́тьку! 6. в. ба́тьком, 7. в. о ба́тьку;

Множина: 1. в. батьк^и, 2. в. батьк^{ів}, 3. в. батьк^{ам}, 4. в. батьк^{ів}, 5. в. батьк^и! 6. в. батьк^{ами}, 7. в. о батьк^{ах}.

Наука. Іменники мужеского роду на о відмінюють ся після 1. взірця.

Задача. Відмінюйте іменники: Данило, Петро, тато, міняйло, бурмило!

§ 46. 2. взорець 1. відміни.

Відмі- нок	Питанє	О д н и н а
1.	хто? що?	а) учітель. б) доброді́й. в) товариш
2.	кого? чого?	учітел- я товариш- а
3.	кому? чому?	учітел- єви , доброді́- єви . товариш- ови
4.	кого? що?	учітел- я , товариш- а
5.	як кличемо?	учітел- ю ! товариш- у !
6.	ким? чим?	учітел- єм , доброді́- єм . товариш- ом
7.	о кім? о чім?	учітел- ю (-і), товариш- у (-і)

Відмі- нок	М н о ж и н а
1.	а) учител- ї . б) доброді́- ї . в) товариш- ї
2.	учител- їв , товариш- ів
3.	учител- ям товариш- ам
4.	учител- їв товариш- ів
5.	учител- ї ! товариш- ї !
6.	учител- ями товариш- ами
7.	учител- ях товариш- ах

Наука. Після сего взірця відмінюють ся звичайно іменники мужеского роду, що кінчать ся 1.) на ъ і багато на р, 2.) на ѣ і 3.) на шелестозвук шипячий.

Задача. Відмінюйте після дотичного прикладу сего (2.) взірця іменники: 1. блень, місяць, приятель;

2. солові́й, Ю́рій, нага́й; 3. ніж, а́ркуш, ро́дич, хрущ!

§ 47. Приклади. Множина: 1. в. коса́рі, 2. в. коса́рі́в, 4. в. коса́рі́в, 5. в. коса́рі!

Наука. Іменники на *р* мають в закінченнях 1., 2., 4. і 5. відмі́нку множини і а не ї.

Задача. Відміні́йте після взірця „учи́тель“ іменники: ко́са́р, лі́ка́р, сі́дляр, шко́ляр, ка́ламáр, мі́ху́р, ку́шні́р, монасти́р!

§ 48. Приклади. 1. в. кра́й, 2. в. кра́я або кра́ю; 1. в. тяга́р, 2. в. тяга́ра́ або тяга́ру́.

Наука. В 2. відм. одн. мають деякі іменники сего взірця побі́ч закінче́ня на *я* (*а*) тако́ж закінче́нє на *ю* (*у*).

Задача. Поставте в 2. відм. одн. іменники: крох-ма́ль, кле́й, ма́й, олі́й, зви́чай, урожа́й, лі́й, покі́й, ку́кіль, хмі́ль, де́г(о)ть, та́н(е)ць, ка́ш(е)ль, пе́р(е)ць, га́й, гні́й, ог(о)нь, ра́й, кра́й; — дощ, борщ, плач, тяга́р!

§ 49. Приклади. 1. в. хло́пець, 5. в. хло́пче!

Наука. В 5. відм. одн. мають деякі іменники закінче́нє -че.

Задача. Поставте в 5. відм. одн. іменники: хло́пець, чу́жине́ць, краве́ць, купе́ць, молоде́ць, чер(н)е́ць, оте́ць, наро́долюбе́ць, Украти́нець, Німе́ць!

§ 50. Приклади. 1. в. одн. гість, 2. в. мн. го́стий; 1. „ „ чо́біт, 2. „ „ чо́біт; 1. „ „ селяни́н, 2. „ „ селя́н.

Наука. В другім відм. мн. мають деякі іменники
1.) замість *-їв* закінченє *-ий*, 2.) инші остають без
закінченя, а 3.) іменники з наростком *-ин* відки-
дають і те закінченє.

Задача. Поставте в 2. відм. мн. іменники: 1.) гість,
гріш, кінь; 2.) чобіт, локот(ь); 3.) селянін,
християнин, міщанин!

§ 51. Приклади. а) 1. в. Петрун**ьо**, 2. в. Петрун**я**,
3. в. Петрун**еви**, 4. в. Петрун**я**, 5. в. Петрун**ю**,
6. в. Петрун**ем**, 7. в. о Петрун**ю**.

б) 1. в. хлопч**и**ще, 2. в. хлопч**и**ща, 3. в. хлопч**и**щ**еви**,
4. в. хлопч**и**ща, 5. в. хлопч**и**ще, 6. в. хлопч**и**щ**ем**,
7. в. хлопч**и**щу.

Наука. Іменники муж. роду на *-ьо* відміняють ся
після 2. взірця як іменник „учитель“, а іменники
муж. роду на *-е* як іменник, „товариш“.

Задача. Відміняйте іменники: а) Павлу**н**ьо, н**е**н**ьо**;
б) хлопч**и**ще, сирот**и**ще!

Увага до I. відміни.

§ 52. Приклади. 1. в. Христ**о**с, 2. в. Христ**а**,
3. в. Христ**о**ви, 4. в. Христ**а**, 5. в. Христ**е**!
6. в. Христ**о**м, 7. в. о Христ**і**.

Наука. Деякі іменники відміняють ся видом окремим,
н. пр. Христ**о**с (без *-ос*), Г**о**спод**ь** (після 1. взірця),
вел**и**кден**ь** (із вставним *о* по *к*), бр**а**т (в 1., 3.,
6. і 7. відм. мн.) має також закінченя *-я*, *-ям*,
-ями, *-ях*.

Задача. Відміняйте іменники: Г**о**спод**ь** і Христ**о**с
в одн., а іменники: вел**и**кден**ь** і бр**а**т в обох
числах!

§ 53.

II. відміна (женьська).

1. взорець II. відміни.

Відмінок	Питанє	О д н и н а		
1.	хто? що?	а) сѣл-а.	б) рѣб-а.	в) мѹх-а
2.	кого? чого?	сѣл-и		
3.	кому? чому?	сѣл-ї.	рѣб-ї.	мѹс-ї
4.	кого? що?	сѣл-у		
5.	як кличемо?	сѣл-о!		
6.	ким? чим?	сѣл-ою		
7.	о кїм? о чїм?	сѣл-ї.	рѣб-ї.	мѹс-ї

Відмінок	М н о ж и н а
1.	а) сѣл-и. б) рѣб-и. в) мѹх-и
2.	сѣл
3.	сѣл-ам
4.	сѣл-и
5.	сѣл-и
6.	сѣл-ами
7.	сѣл-ах

Наука. Після сего взірця відмінюють ся іменники женьского роду на -а з попереднім шелестозвуком твердим.

Задача. Відмініайте після відповідних примірів повнєшого взірця іменники: а) корѡна, кáрта, грѡма́да, завѣса, коза́, моги́ла; б) жа́ба, гри́ва, ка́ра, шо́па, я́ма; в) мѹ́ха, рука́, кни́га, фѣ́га!

§ 54. Приклади. Одн. 1. в. воєвѡ́да, 2. в. воєвѡ́д**и**, 3. в. воєвѡ́дї, 4. в. воєвѡ́д**у**, 5. в. воєвѡ́д**о**!

6. в. воєво́дою, 7. в. о воєво́дї. — Мн. 1. в. воєво́ди,
2. в. воєво́дїв, 3. в. воєво́дам, 4. в. воєво́дїв,
5. в. воєво́ди! 6. в. воєво́дами, 7. в. о воєво́дах.

Наука. Після сего взірця відмінюють ся і мужескі іменники на *-а*; але в 2. відм. мн. прибирають закінченє мужеского роду *-ів*.

Задача. Відмінюйте іменники: а) воєво́да, газда́;
б) калі́ка, бідня́га!

§ 55. Приклади. Мн. 1. в. школи, 2. в. шкіл;
1. в. слеза́, 2. в. слі́з.

Наука. В 2. відм. мн. переходить *о*, *е* в замкненім складі на *і*, *ї*.

Задача. Поставте в 1. і 2. відм. мн. іменники:
береза́, шко́ла, слеза́, коса́, стодо́ла, підко́ва;
підло́га, коза́, робо́та, осóба, дорóга, я́года,
пчола́ — і підчеркніть презвук!

§ 56. Приклади. Мн. 1. в. вівірки, 2. в. вівірок;
„ 1. в. сестри, 2. в. сестёр.

Наука. В 2. відм. мн. вставляємо деколи задля лекшої вимови межі кінцеві шелестозвуки *о* або *е*; се називаємо *вставкою*.

Задача. Поставте в 1. і 2. відм. мн. іменники:
вівіре́а, га́дка, со́сна, це́рква, за́куска, за́тичєа,
ігра́шка, сестра́, рі́чка, голо́вка, до́ньєа,
жі́нка, ня́нєа, шлі́йєа!

§ 57.

2. взорець II. відміни.

Відмі- нок	Питанє	О д н и н а		
1.	хто? що?	а) царіц- я ,	б) ліні- я .	в) рож- а
2.	кого? чого?	царіц- ї .		рож- і
3.	кому? чому?	царіц- ї (и),	ліні- ї .	рож- і
4.	кого? що?	царіц- ю .		рож- у
5.	як кличемо?	царіц- е !	ліні- е !	рож- е !
6.	ким? чим?	царіц- ею .	ліні- ею ,	рож- ею
7.	о кім? о чім?	царіц- ї (и),	ліні- ї ,	рож- і

Відмі- нок	М н о ж и н а		
1.	а) царіц- ї ,	б) ліні- ї ,	в) рож- і
2.	царіц- ь ,	ліні- й .	рож-
3.	царіц- ям ,		рож- ам
4.	царіц- ї ,		рож- і
5.	царіц- ї !		рож- і !
6.	царіц- ями .		рож- ами
7.	царіц- ях .		рож- ах

Наука. Після сего взірця відмінюють ся іменники женського роду на **-я**, **-жа**, **-ча**, **-ша**, **-ща**.

З а д а ч а. Відмініайте після примірів повисшого взірця іменники: *а)* кўля, діня, зазўля, палиця; *б)* лелі**я**, ши**я**, бібл**ія**, процєси**я**; *в)* вєжа, гру**ша**, тєща, зад**а**ча!

§ 58. Приклади. Одн. 1. в. тєс**ля**, 2. тєсл**ї**, 3. тєсл**ї**, 4. тєсл**ю**, 5. тєсл**ьо**! 6. тєсл**ею**, 7. тєсл**ї**.

Мн. 1. тєсл**ї**, 2. тєсл**їв**, 3. тєсл**ям**, 4. тєсл**їв**, 5. тєсл**ї**, 6. тєсл**ями**, 7. тєсл**ях**.

Наука. Після повисшого взірця відмінюємо й іменники муж. роду на **-я** та **-жа**; тільки в 5. відм. одн.

мають деякі закінчення **-ьо** або **-о**; а в 2. і 4. відм. мн. закінченє **-їв** та **-ів**.

Задача. Відмініайте іменники: а) тэсла і пняіця; б) судня; в) вельмóжа!

§ 59.

3. взорець II. відміни.

Відмі- нок	Питанє	О д н и н а	М н о ж и н а
1.	хто? що?	а) ча́сть, б) річ	а) ча́ст-и, б) річ-и
2.	кого? чого?	ча́ст-и	ча́ст-и́й
3.	кому? чому?	ча́ст-и	ча́ст-ям, річ-ам
4.	кого? що?	часть	ча́ст-и
5.	як кличемо?	ча́ст-е!	ча́ст-и
6.	ким? чим?	ча́ст-ею	ча́ст-ями, річ-ами
7.	о кім? о чім?	ча́ст-и	ча́ст-ях, річ-ах

Наука. Після сего взірця відмінюють ся звичайно іменники женьського роду, що кінчать ся на шелестозвук.

Задача. Відмініайте після сих взірців іменники: а) відповідь, ціль, тінь, повість, твар; б) до́бич, по́дорож, при́горщ!

§ 60. Приклади. 1. кість, кости; 1. ві́вці, ове́ць; 1. оді́ж, 2. одéжі; 1. піч, 2. пéчі.

Наука. Деякі іменники, що належать до сих взірців, мають також перезвук.

Задача. Відмініайте отсі іменники й означіть в них перезвук: кість, вісь, сіль, па́кість, ніч, по́міч; о́сінь, ку́піль, по́стіль, оді́ж, піч!

III. Відміна.

§ 61.

1. взорець III. відмини.

Відмінок	Питанє	О д н и н а
1.	хто? що?	а) тїл-о, б) озер-о. в) я́блок-о
2.	кого? чого?	тїл-а
3.	кому? чому?	тїл-у
4.	кого? що?	тїл-о
5.	як кличемо?	тїл-о!
6.	ким? чим?	тїл-ом
7.	о кім? о чім?	тїл-ї. озер-ї. я́бло-цї

Відмінок	М н о ж и н а
1.	а) тїл-а, б) озер-а, в) я́блок-а
2.	тїл
3.	тїл-ам
4.	тїл-а
5.	тїл-а!
6.	тїл-ами
7.	тїл-ах

Наука. Після цих взірців відмінюють ся звичайно іменники середного роду з окінченєм на -о.

Задача. Відмініайте так само іменники: а) коліно, сїто, чўдо, шїло; б) прїдиво, лїкарство, повїсмо; в) ўхо, лїко.

§ 62. Приклади. 1. лїжео, 7. на лїжку.

Наука. Деякі іменники закінчені на -ко мають в 7. відм. одн. -у.

Задача. Поставте в 7. відм. одн. іменники: (говоримо: о кім, о чім?) прїзвиско, вїйско, кўрятко, лїчко, лїжко, очко, ўшко, місто́чко, я́блочко, се́рденько, теля́тко!

§ 63. Приклади. Мн. 1. небесá, 2. небéс, 3. небесáм, 4. небесá, 5. небесá! 6. небесáми, 7. в небесáх.

Наука. Деякі іменники з окінченєм -о в однині відмінюють ся в множині в особливий спосіб.

Задача. Відмініайте в мн. іменники: не́бо (небесá), чу́до, (чудесá)!

§ 64. Приклади. а) Мн. 1. зéрна, 2. зерéн; б) Мн. 1. колéса, 2. колéс; 1. дóбра, 2. дíбр.

Наука. Деякі іменники на -о мають в 2. відм. мн. а) вставку, иньші б) перезвук.

Задача. Поставте в 2. відм. мн. іменники: а) зéрно, крі́сло, воло́кно, ві́кно, су́кно, я́єчко, полотно́, сте́бло, весло́, ребро́, ві́дро, перевесло́, ярмо́, шатро́, число́, сідло́; б) ко́лесо, село́, до́бро!

§ 65. 2. взорець III. відмінн.

Відмі- нок	Питанє	О д н и н а
1.	хто? що?	а) со́нц-е, б) насі́н-е, в) топорі́щ-е
2.	кого? чого?	со́нц-я, топорі́щ-а
3.	кому? чому?	со́нц-ю, топорі́щ-у
4.	кого? що?	со́нц-е, насі́н-е, топорі́щ-е
5.	як кличемо?	со́нц-е! насі́н-е! топорі́щ-е!
6.	ким? чим?	со́нц-ем, насі́н-ем, топорі́щ-ем
7.	о кім? о чім?	со́нц-ю топорі́щ-у

Відмі- нок	М н о ж и н а
1.	а) со́нц-я, б) насі́н-я, в) топорі́щ-а
2.	сонць, топорі́щ
3.	со́нц-ям, топорі́щ-ам
4.	со́нц-я, топорі́щ-а
5.	со́нц-я! топорі́щ-а!
6.	со́нц-ями, топорі́щ-ами
7.	со́нц-ях, топорі́щ-ах

Наука. Після сего взірця відміняють ся іменники середного роду з окінченєм на **-е** та **-є**.

Задача. Відміняйте так само іменники: *а)* сёрце, вікóнце, місце; *б)* зї́ле, ка́міне, коло́сє, закінченє, пита́нє; *в)* пору́че, прі́звище, підда́ше!

§ 66. Приклади. *а)* мн. 1. кри́льця, 2. криле́ць; *б)* мн. 1. поля́, 2. піль.

Наука. Деякі іменники на **-е** мають в 2. відм. мн. *а)* вставку, *а* деякі *б)* перезвук.

Задача. Поставте в 2. відм. мн. отсї іменники і означіть *а)* вставку: крильце́, яйце́, деревце́, зеренце́, ко́лісцє, стебельце́; *б)* перезвук: по́ле!

§ 67. 3. вво́рець III. відмін.

Відмінок	Питанє	О д н и н а	
1.	хто? що?	а) ягні́я.	б) лоша́
2.	кого? чого?	ягні́ят-и.	лоша́т-и
3.	кому? чому?	ягні́ят-и.	лоша́т-и
4.	кого? що?	ягні́я,	лоша́
5.	як кличемо?	ягні́я!	лоша́!
6.	ким? чим?	ягні́ят-ем.	лоша́т-ем
7.	о кім? о чім?	ягні́ят-и.	лоша́т-и

Відмінок	М н о ж и н а	
1.	а) ягні́ят-а.	б) лоша́т-а
2.	ягні́ят.	лоша́т
3.	ягні́ят-ам.	лоша́т-ам
4.	ягні́ят-а.	лоша́т-а
5.	ягні́ят-а!	лоша́т-а!
6.	ягні́ят-ами.	лоша́т-ами
7.	ягні́ят-ах.	лоша́т-ах

Наука. Після сего взірця відміняють ся іменники середного роду на **-я** та **-а**.

Задача. Відміняйте так само іменники: а) горня, гуся, теля, дитя; б) кача, дівча, курча!

§ 68. Приклади. Одн. 1. імя, 2. імя, 3. імю, 4. імя, 5. імя! 6. імям, 7. о імю. Множ. 1. імена, 2. імен, 3. іменам, 4. імена, 5. імена, 6. іменами, 7. іменах.

Наука. Іменники: імя, тїмя, сїмя, вімя остають звичайно в 2., 4. і 5. відм. одн. незмінні, в 3. і 7. дістають закінченє **-ю**, а в 6. відм. **-ям**, в множині відміняють ся імена і сїмена як іменник: лошата, або в 1., 4., 5. відм. мн. як в першій відм. одн., а прочі відміняють ся в мн. після 2. взірця І. відміни (як учитель). Іменник **рамя** має звичайно в 2. відм. одн. **рамени** а в 1. відм. мн. **раменá**.

Задача. Відміняйте іменники: імя, сїмя, тїмя, вімя і рамя!

Уваги до науки о відміні.

§ 69. Приклади. Дві рүці, дві нозі, дві оці, три козї, чотири корові.

Наука. Крім однини і множини уживаємо до означеня двох (часом трох і чотирох) осіб або річий осібного числа, що зове ся **двійня**.

Двійні уживаємо тепер звичайно лиш для іменників роду женського і середного, додаючи числівник **дві**, **обі** або також **три** і **чотири**. Іменник має в двійні закінченє **-і**, а по шелестозвуках гортанних і зм'ячених **-ї**.

В двійні переходять звуки гортанні на сичачі.

Задача. Поставте іменники: рука, нога, око, ухо, губа, донька, пара, робота, курка, гуска, качка, дорога, стежка, муха в двійню!

§ 70. Приклади: окуляри, кліщі, важкі, граблі, віла, санчата.

Наука. Є іменники, що не мають однини. В множині відмінюють ся они як звичайні іменники, що мають те саме закінченє в множині.

Задача. Відмінняйте отсі іменники, що не мають однини, після множини іменників, що стоять коло них в скобках: **окуляри, ерупи** (як ліси); **уродини, іменини, хрестини, сухоти, поминки, віжки, діточки, вязи** (як сіли); **Чернівці, щипці, граблі, ножиці** (як царіці, але щипців); **ноші** (як рожі): **помиї** (як шії); **вила, жорна, ясла, ясна, дрова, уста** (як тіла); **санчата** (як лоша́та).

§ 71. Приклади. 1. лю́ди, 2. лю́дий, 3. лю́дем або лю́дям, 4. лю́дий, 5. лю́ди! 6. лю́дьми, 7. о лю́дех або лю́дях.

Наука. Іменники: лю́ди, гру́ди, гу́си, ді́ти, кі́ри, двéрі і т. п., що не мають однини, відмінюють ся як іменник „ча́сти“.

Сі іменники мають звичайно в 3. відм. закінчене -ем, в 6. -ьми а в 7. -ех.

Задача. Відмінняйте сі іменники у всіх відмінках!

§ 72. Приклади. 1. Го́фер, 2. Го́фера, 3. Го́ферови, 4. Го́фера, 5. Го́фер! 6. Го́фером, 7. о Го́фері.

1. Га́ліле́й, 2. Га́ліле́я, 3. Га́ліле́єви, 4. Га́ліле́я, 5. Га́лілею! 6. Га́ліле́ем, 7. о Га́лілею.

1. А́фрика, 2. А́фрики, 3. А́фриці, 4. А́фрику, 5. А́фрико! 6. А́фрикою, 7. в А́фриці.

1. Дúеро, 2. Дúера, 3. Дúерови, 4. Дúеро, 5. Дúеро!
6. Дúером, 7. в Дúері.

1. Цетíне, 2. Цетíня, 3. Цетíню, 4. Цетíне,
5. Цетíне! 6. Цетíнем, 7. в Цетíню.

1. Атéни, 2. Атéн, 3. Атéнам, 4. Атéни, 5. Атéни!
6. Атéнами, 7. в Атéнах.

*Наука. Чужі імена власні відміняємо так як ті рускі,
що в 1. відм. одн. мають подібні закінчення.*

Задача. Відмініайте отсі чужі імена власні: Гúтен-
берг, Йоахімсталь, Фабріцій, Амэрика, Австралія,
Ебро, Альпи!

3. А. Прикметники.

§ 73. *Наука до повтореня. Прикметники виражають
прикмети предметів. Прикметники мужеского роду
кінчають ся на -ий, женського роду на -а, серед-
ного роду на -е.*

*Прикметник відміняє ся в 7-ох відмінках однини
і множини. Прикметники виражають 3 степені
прикмет: 1., 2. і 3. степені. — Прикметники
стоять звичайно в 1. степені. Другий стіпень тво-
римо, переміннюючи окінченє 1. степеня -ий, -а, -е
на -ійний (-ійний), -ійша (-ійша), -ійше (-ійше)
або на (-ь)ний, -ша, -ше. Стіпень 3. творимо,
додаючи до 2. степеня приставку най-. — Є при-
кметники, що стіпенують ся неправильно.*

Задача. Виписіть із 51. уст. чит. прикметники та
означіть їх від (м., ж., с.) і стіпень (1., 2. і 3.)

Б. Поділ прикметників.

§ 74. Приклади. Я ді

д

ів унук. Моя сестра ді

д

ова унука. Ді

д

ове слово розумне. Учителі

в

 приказ нам сьвятий. Учителє

в

а похвала мила. Учителє

в

е письмо красне. Я мамі

н

 син. Моя сестра мамі

н

а донька. Мамі

н

е серце щире. Читаю радо Шевченкові поезії і Федьковичові повісті.

Наука. Крім прикметників із закінченєм звичайним на *-ий, -а, -е* є ще й такі з окінченєм на *-ів, -ова, -ове* або *-їв, -ева, -еве* та *-ин, -ина, -ине*. Они утворені з іменників і відповідають на питанє: чий?

Прикметники утворені від муж. іменників з твердим закінченєм приймають звичайно закінченє *-ів, -ова, -ове*, від муж. ім. з м'яким закінченєм *-їв, -ева, -еве*, а від женських ім. *-ин, -ина, -ине*.

В прикметниках утворених з власних імен особових пишемо великі букви початкові.

Задача. Утворіть такі прикметники всіх трох родів від іменників: а) ді

д

, сусі

д

, нача

л

ьник, вуйко, тато, ді

д

ич, дяк, Тарас, Федько

в

ич; б) панотець, коваль стрий, Юрій, рімар; в) баба, мама, тітка, донька, вдова!

§ 75. Приклади. Хто годен, той не голоден. Бог ласкав.

Наука. Деякі прикметники вживаємо лише присудково; они називають ся тому й присудкові.

Задача. Напишіть речення з отсими прикметниками присудковими й підчеркніть в них присудки: го

д

ен, голо

д

ен, рад, пови

н

ен, терпе

н

, спасе

н

, здо

р

ов, ла

с

кав!

В. Творене прикметників.

§ 76. Приклади. а) Убитий мертвий. Минувше не будуче. б) Мідяні кітли дорогі. Дуб гилястий. Верба дуплава. Бог милостивий. Наша мова руска. в) Ніж острий. Куля кругла. Чоловік грішний. г) Кінь домашня зьвірина. Дунай пливе через горішні й долішні Ракуси.

Наука. Прикметники бувають утворені а) із пнів дієсловних наростками: -тий, -твий, -вий і -чий; б) із пнів іменних наростками -ин, -яний, -атий, -итий, -ястий, -истий, -явий, -авий, -ивий, -ливий, -ів, -ський; в) із одних і других наростками: -рий, -лий, -ний і г) із прислівників наростком -иний.

Задача. Утворіть повншими наростками прикметники із слів: а) отвірти, скріти, мёрти, минути, бўде, горіти, трудіти; б) баба, жінка, — дерево, мідь, гречка, — багно, го́лос, — білий, — кров, дупло, — мілість, плакса, — злість, щастє, бо́язнь, — брат, кова́ль, — гора́, Русь, земля; в) мо́кнути, вісь, — зріти, круг, — го́лод, страх, зно́сити; г) горі́, до́ма, ніні́, там, тепе́р.

Г. Степеноване прикметників.

§ 77. Приклади. Місяць довгий, рік довший. Бабка стара, прабабка старша. Олово тверде, залізо твердше.

Наука. При степенуваню прикметників додаємо в 2. степені по губних, гортанних, сичачих, зм'ячених і по р до пня наросток -ий (без ъ).

Задача. Поставте в 2. степені прикметники: гру́бий, ді́кий, до́вгий, рі́дкий, ли́хий, тверді́й, ті́хий, ду́жий, ско́рий, старі́й!

§ 78. Приклади. Осінь холодна, зима холодні́йша. Весна тепла, літо теплі́йше. Лис хитрий, чоловік хитрі́йший.

Наука. Наросток *-йи́ий* або *-йи́ий* еживаємо звичайно по зубних і зложених шелестозвуках та по л.

Задача. Поставте в 2. степені прикметники: чи́стий, сьві́тлий, пі́зний, че́мний, га́рний, мі́лий, о́стрый!

§ 79. Приклади. Деци́метр коротѣ́ий, центі́метр коротѣ́йший. Школа висо́ка, церков вис́па. Львів дале́кий, Відень даль́ший. Лелія красна́, рожа крас́па. Центі́грам легѣ́ий, мілі́грам лекѣ́йший. Срі́бло доро́ге, золото доро́жше.

Наука. Перед наростком *-ийи́* випадають *к, ок, ек, н*; часом випадає і *г* або переходить на *ж*.

Задача. Степенуйте у всіх 3 степенях прикметники: ву́зький, блі́зкий, ні́зкий, висо́ка, широ́ка, глүбо́ка; далё́ке, кра́сне, мя́гке, доро́ге!

§ 80. Приклади. Європа вели́ка, Африка біль́ша а Азия найб́льша часть сьві́та.

Наука. Деякі прикметники, як: вели́кий, мали́й, добри́й, зли́й і н., степенують неправильно, а деякі не дають ся степенувати.

Задача. Степенуйте прикметники 56. уст. чит. а ті, що їх годі степенувати, напишіть в скобках!

§ 81.

Г. Відміна прикметників.

Відмі- нок	Питанє	О д н и н а		
		рід мужєський	рід жєньський	рід середний
1.	хто? що?	а) дóбр-ий	б) дóбр-а	в) дóбр-е
2.	кого? чого?	дóбр-ого	дóбр-ої	дóбр-ого
3.	кому? чому?	дóбр-ому	дóбр-ій	дóбр-ому
4.	кого? що?	дóбр- $\begin{cases} \text{ий} \\ \text{ого} \end{cases}$	дóбр-у	дóбр-е
5.	як кличемо?	дóбр-ий	дóбр-а	дóбр-е
6.	ким? чим?	дóбр-им	дóбр-ою	дóбр-им
7.	о ким? о чим?	дóбр-ім	дóбр-ій	дóбр-ім

Відмі- нок	М н о ж и н а
	Для всіх трох родів
1.	дóбр-і
2.	дóбр-их
3.	дóбр-им
4.	дóбр- $\begin{cases} \text{их} \\ \text{і} \end{cases}$
5.	дóбр-і
6.	дóбр-ими
7.	дóбр-их

Наука. Після сего вірця відмінюють ся звичайно всі прикметники.

Задача. Відмінюйте після сего вірця прикметники задачі §. 77.!

§ 82. Приклади. Одн. 1. братів (топорець), 2. братового, 3. братовому, 4. братовий (-ого), 5. братів, 6. братовим, 7. о братовім.

Мн. 1. братові, 2. братових, 3. братовим, 4. братові(-их), 5. братові, 6. братовими, 7. братових.

Одн. 1. краєва (рада), 2. краєвої, 3. краєвій,
4. краєву, 5. краєва! 6. краєвою, 7. о краєвій.

Мн. 1. краєві, 2. краєвих, 3. краєвим, 4. краєві,
5. краєві! 6. краєвими, 7. о краєвих.

Одн. 1. мамине (слово), 2. маминого, 3. маминому,
4. мамине, 5. мамине! 6. маминим, 7. о маминім.

Мн. 1. мамині, 2. маминих, 3. маминим, 4. мамині,
5. мамині! 6. маминими, 7. о маминих.

*Наука. Прикметники на -ів, -їв, і -ина відмінюють
ся також після повисшого взірця, задержуючи перед
закінченнями наросток -ов, -ев, -ев і -ин.*

Задача. Відмінійте прикметники утворені із імен-
ників задачі 74.!

§ 83. Приклади. Маю доброго товариша, маю
доброго коня, маю добрий ніжик; маю добрих
товаришів, маю добрі коні, маю добрі ножики.

*Наука. Відм. 4. одн. прикметників роду мужеского
рісний при іменах животних відм. 2., а при нежи-
вотних відм. 1.; в множині лиш при іменах осіб
рісний 2., а при прочих іменниках 1.*

Задача. Доповніть реченє: „Я бачив“
пятьма іменами мужескими а) осіб, б) звіврят
і в) рісний з відповідними прикметниками в однині
і множині!

§ 84. Приклади. Рід муж: 1. Котляревский
2. Котляревского, 3. Котляревському, 4. Котля-
ревского, 5. Котляревский! 6. Котляревским,
7. о Котляревскім.

Рід женськ. одн.: 1. цїсарева, 2. цїсаревої, 3. цїса-
ревій, 4. цїсареву, 5. цїсарева! 6. цїсаревою,
7. о цїсаревій.

Мн. 1. цїсареві, 2. цїсаревих, 3. цїсаревим, 4. цїсареві, 5. цїсареві! 6. цїсаревими, 7. о цїсаревих.
Рід серед. одн.: 1. легке, 2. легкого, 3. легкому, 4. легке, 5. легке! 6. легким, 7. о легкім.

Мн. 1. легкі, 2. легких, 3. легким, 4. легкі, 5. легкі! 6. легкими, 7. о легких.

Наука. Після попереднього взірця відміни прикметникової відміняють ся також іменники, що мають вид прикметників.

Задача. Відміняйте іменники: а) ліснійчий, подорбжний, рїньський; б) цїсарєва, царївна, братова; в) баришівне, прїдане, лєгке.

4. А. Числівники.

§ 85. *Наука до повтореня.* Числівники означають число предметів.

Числівники: оден, два, три одинацять, двацять пять, сто шість, двіста пять, один мільон, вісімсот, девять тисяч і т. п. зовуть ся **головні**; бо від них творимо иньші.

Числівники перший, другий, третій, одинацятий, двацять пятий, сотний, тисячний і т. п. зовуть ся **порядкові**, бо означають порядок.

Числівники: багато, много, доста, мало, всякий, кождей, кілька, кільканацять, кількадесять, декотрий, ніодин і всі — не означають число докладно і зовуть ся тому **неозначені**.

Задача. Напишіть буквами числівники головні та порядкові від 1, 10, 17, 25, 100, 307, 814, 1000, 2964, і всі неозначені.

Б. Поділ числівників.

§ 86. Приклади. а) У ошадної Ганусі назбиралося хороше майно: **одно** теля, **двоє** гусят, **трьох** качат, **чотверо** курят і **п'ятеро** голубят.

б) Кілько яблук **поділив** Степан межі 6 хлопців, коли на двох припало **по два**, на двох **по три** а на прочих **по чотири** яблука?

в) Іменники мають **двоє** число а **троє**кий рід.

Наука. а) Числівники: **одно, двоє, обое, трое, п'ятеро** і т. п. відповідають на питання: **скільки?** й називаються **збірні**.

б) Числівники: **по одному, по два, по три, по п'ять** і т. п. відповідають на питання: **по скільки?** й називаються **подільні**.

в) Числівники: **однакий, двоєкий, подвійний, двоїстий, двократний** і т. п. відповідають на питання: **скількираз?** **скількиразів?** і зовуться **множні**.

Задача. Напишіть буквами всі роди числівників від 1 до 20 і всі знані вам числівники неозначені!

В. Відміна числівників.

§ 87. Приклади. (Муж. і сер.) відм. 1. **один** (крейцар) **одно** (око), 2. **одного**, 3. **одному**, 4. **один** (одного), **одно**, 5. **один**, **одно**, 6. **одним**, 7. **на однім**, (жен.) 1. **одна** (рука). 2. **одної**, 3. **одній**, 4. **одну**, 5. **одна**! 6. **одною**, 7. **на одній**.

Наука. Числівник: **один** (**один**), **одна**, **одно**, **відмінюється** як **прикметник**: **добрий -а, -е, тільки ч** **випадає**.

Задача. Відмінюйте числівник: **один, одна, одно!**

§ 88. Взорець відміни числівників.

1. від.	хто? що?	два.	дві, два	пять
2. „	кого? чого?	двох		пятьо́х
3. „	кому? чому?	двом		пятьо́м
4. „	кого? що?	два, дво́х, дві, два		пять
5. „		—		—
6. „	ким? чим?	двома́		пятьма́
7. „	о кім? о чім?	дво́х		пятьо́х

Задача. Відмініайте після сих взірців числівники: сїм, п'ятьнацять, трицять!

§ 89. Приклади. а) В п'ятьдесять коронах нема п'ятьдесять золотих. Триста гелерам не достає п'ятьсот гелерів до вісім корон.

б) Одн.: 1. Тисяча має сто десятків? 2. До тисячі треба десять соток. 3. Тисячі не стає 999 тисяч до мільона. 4. Тисячу ділимо на сотки, десятки і одиниці. 5. О тисячо, як тяжко тебе набути! 6. Тисячою корон можна багато заплатити. 7. В тисячі є тисяч одиниць.

Множ: 1. Тисячі роблять нові тисячі. 2. Бідний і не бачив тисяч. 3. Тисячам не рівнатись із мільонами. 4. Тисячі не легко придбати. 5. О тисячі, як легко ви минаєтесь! 6. Тисячами доходять ощадні до мільонів. 7. Не в тисячах щастє.

Наука. а) Числівники, що означають більші числа, а то десятки і сотки, особливо по заїменниках і приїменниках звичайно не відміняємо.

б) Числівник *тисяча* відміняє ся як відповідний *женьський*, а *мільон* як *мужеский* іменник.

Задача. Відмініайте числівники: одна тисяча, дві тисячі, один мільон і три мільони!

§ 90. Приклади. а) **Одн.**: 1. Перший день січня то новий рік. 2. Без сотного гелєра нема цілої корони. 3. Послїдний не рівний першому. 4. На вісімнадцятий день серпня припадають уродини нашого Цїсаря. 5. О ти перший дне науки, я тебе не забуду. 6. Із осьмим роком повинна дитина учити ся. 7. В 1848-ім році вступив наш Монарх на трон. **Мн.**: 1. перші, 2. других, 3. третим, 4. четвертих (четверті), 5. п'яті, 6. шестими, 7. в семих.

б) 1. У чоловіка є двоє очий. 4. Богач запрягає четверо коний. Роздай бідним по два-три гелєрі!

Наука. а) Числівники порядкові (і множині) відміняємо зовсім так, як прикметники.

б) Числівники збірні, особливо більші, звичайно не відміняємо, а поділові остають завсїди незмінні.

Задача. Відміняйте числівники: двоякий, -а, -е і трикратний, -а, -е!

§ 91. Приклади. У всякого своя доля. Кождий чоловік грішний. Всї ми люди, нїякий з нас не є сьвятий.

Наука. а) Неозначені заїменники: всякий, кождий, декотрий, другий, нїякий і всї, розрізняємо від таких самих числівників по тім, що числівники стоять разом з іменниками, а заїменники замість, отже без іменників.

б) Числівники неозначені відміняють ся як такі самі заїменники неозначені.

Задача. Вишукайте із слїдуючих речень неозначені числівники і відміняйте їх: Всякий має своє горе. Всякий чоловік рад-би жити. Кожда дитина повинна учити ся, але не кожда хоче. Декотрий

не годен учити ся, другий знов лїнний. Нїякий не знає, коли умерти має, але всі знаємо, що вмерти маємо. Нїяке зьвіря не може жити без їдн. Всі люди грішні. Лютий другий місяць року.

5. А. Заіменники.

§ 92. *Наука до повтореня. Заіменники ставляємо замість іменників. — Розріжняємо заіменники особові, указуючі, присвоюючі, питайні, відносні, зворотні і неозначені. — Заіменники особові означають особу; они є: я, ти, він, она, оно, ми, ви, оні.*

Заіменник я означає 1., ти 2., він муж., она женьск., оно середню 3. особу однини, а ми 1., ви 2. а они 3. особу множини.

Заіменники вказуючі вказують на особу або річ: они є також троякого роду: той, та, то (те); тот, тотá, тотó; тамтóй, тамтá, тамтó; сей, ся, се; отсéй, отся, отсé; сесь, сеся, сесé; сам, самá, самé; той самій, та самá, те самé: сякій, сяка, сякé; такий, така, такé; таковий, такова, такове; тілький, тільки, тількие.

Заіменники присвоюючі означають того, котрий собі щось присвоює: они є: мій, моя, моé; твій, твоя, твоé: наш, наша, наше; ваш, ваша, ваше; їхній.

Заіменниками питайними питаємо ся, они є: хто? що? який? яка? якé? котрій? котра? котрэ? чий? чия? чиé?

Заіменники питайні, коли не питають, а відносять ся до якої особи або річи, зовуть ся відносними. Заіменники зворотні: собі, себе, собою і ся звертають дїйство назад до підмета.

Заіменники неозначені не означають певної особи або речі: они є: *хтось, щось; ніхто́, нічо́; де́хто. де́що; хтобу́дь, щобу́дь; хтонéбудь, щонéбудь; де́котрий, де́котра, де́котре; якáйсь, якáсь, якéсь; і́нший, і́нша, і́нше; ина́кий, ина́ка, ина́кше; дру́гий, дру́га, дру́ге; ко́ждий, ко́жда, ко́жде; весь, вся, все; всі́кий, всі́ка, всі́ке; всі́лякий, всі́ляка, всі́ляке; ні́який, ні́яка, ні́яке.*

Задача. Випишіть з 4. уст. чит. всі заіменники й означіть, який заіменник кождий з них 6.

Б. Відміна заіменників.

§ 93.

а) Відміна заіменників особових.

Відмінок	Питанє	О д н и н а		
		Особа 1.	Особа 2.	Особа 3.
1.	хто? що?	я	ти	він, она́, онó
2.	кого? чого?	менé	тебе́	єго́ (не́го) єї́ (не́ї) єго́ (не́го)
3.	кому? чому?	мені́ (ми)	тобі́ (ти)	єму́ (не́му) (му́) їй (ні́й) єму́ (не́му)
4.	кого? що?	менé	тебе́	єго́ (не́го) (го́) єї́ (не́ї) (ню́) єго́ (не́го)
5.	як кличемо?	я!	ти!	— — —
6.	ким? чим?	мно́ю	тобо́ю	ним не́ю ним
7.	о кім? о чім?	ме́ні	тобі́	ні́м ні́ї ні́м

Відмінок	М н о ж и н а		
	Особа 1.	Особа 2.	Особа 3.
1.	ми	ви	они́
2.	нас	вас	їх (них)
3.	нам	вам	їм (ним)
4.	нас	вас	їх (них)
5.	ми!	ви!	—
6.	на́ми	ва́ми	ні́ми
7.	нас	вас	них

Задача. Відповідайте всіма заіменниками особовими на отєї питання: 1. Хто учить ся? 2. Кого жде мати з обідом? 3. Кому дає учитель задачі? 4. Кого любять родичі? 5. Ким тішать ся родичі? 6. О кім згадують родичі?

§ 94. Приклади. Бог милостивий; до **Н**его молимо ся, д **Н**ему вносимо руки наші, на **Н**его уповаємо.

Наука. Коли до заіменника 3. особи одн. і мн. належить приіменник, тоді додаємо до заіменника в 2., 3. і 4. відмінку спереду звук **н**, по котрім *е* та *ї* переходить на *е* та *и*. Замість **н**еї в 4. відм. кажемо звичайно **ню**.

Задача. Доповніть слідуючі реченя всіма заіменниками 3. особи: Уч^у ся без —. Жебрак приступив д —. Дивлю ся на —.

§ 95. Приклади. Господи, до **Т**ебе удаю ся, молю **Т**еб^е, зглянь ся **на** м^ене, не остав мен^е!

Наука. По приіменниках змін^яє ся наголос заіменників особових.

Задача. Доповніть слідуючі реченя **ко**ж^дим заіменником особовим і поставте на нїм наголос: Учитель говорить **до** —. Учитель звертає ся з питанєм **д** —. Учитель глядить **на** —. Що говорять **о** —?

§ 96.

б) Відміна заіменників вказуючих.

Відмі- нок	Питанє	О д н и н а			Множина
1.	хто? що?	той.	та,	те (то)	ті
2.	кого? чого?	того,	тої,	того	тих
3.	кому? чому?	тому,	тій,	тому	тим
4.	кого? що?	той, того.	ту.	те (то)	ті. тих
5.	як кличемо?	—	—	—	—
6.	ким? чим?	тим,	тою,	тим	тіми
7.	о кім? о чім?	тім,	тій,	тім	тих

Наука. Так само відмінюють ся і вказуючі заіменники: *тот, тота, тото; тамтой, тамта, тамто; там-тот, тамта, тамто.*

Задача. Відмініайте заіменники з сеї науки разом з відповідним іменником!

§ 97.

Відмі- нок	Питанє	О д н и н а			Множина
1.	хто? що?	сей,	ся,	се	сі
2.	кого? чого?	сего,	сеї.	сего	сех
3.	кому? чому?	сему,	сеї,	сему	сим
4.	кого? що?	сей. сего.	сю.	се	сі. сех
5.	як кличемо?	—	—	—	—
6.	ким? чим?	сим.	сею,	сим	сіми
7.	о кім? о чім?	сім.	сеї,	сім	сех

Наука. Так само відмінює ся заіменник: *отсей, отся, отсе.* Заіменник: *сесь, сеся, сесе і сесі* вживаємо лише в 1. відмінку.

Задача. Відмініайте заіменник: *отсей, отся, отсе* з відповідним іменником!

§ 98. Приклади. Одн. (рід муж.) 1. **такий**, 2. **такого**, 3. **такому**, 4. **такого** (такий), 5. **такий**, 6. **таким**, 7. **на такім**.

Одн. (рід жен.) 1. така, 2. такої, 3. такий, 4. таку,
5. така, 6. такою, 7. на такий.

Одн. (рід сер.) 1. таке, 2. такого, 3. такому,
4. таке, 5. таке, 6. таким, 7. на таким.

Множ: 1. такі, 2. таких, 3. таким, 4. таких (такі),
5. такі, 6. такими, 7. на таких.

Наука. Прочі заіменники вказуючі відмінюють ся як прикметники.

Задача. Відмінюйте прочі заіменники вказуючі разом з відповідними іменниками!

§ 99. Приклади. **Такого** Колюмба, що відкрив Європі **такий** великий новий сьвіт, закували в кайдани. **Таких** людей, такі зьвірі і такі продукти, які привіз Колюмб із собою, побачили Європейці пораз перший.

Наука. Відмінок 4. муж. заіменників вказуючих рівний 1., коли заіменник вказує на річ неживотну, а 2. коли в одн. вказує на особу або зьвірину, а в мн тільки на особу

Задача. Доповніть отсе реченє всіма вказуючими заіменниками полученими з муж. іменами животними в однині, а з особовими і неособовими в множині: Я **видїв**

§ 100. в) Відміна заіменників присвоюючих.

Відмі- нок	Питанє	О д и н а			Множина
1.	хто? що?	мій.	моя.	моє	мої
2.	кого? чого?	мо(є)го.	моєї.	мо(є)го	моїх
3.	кому? чому?	мо(є)му.	моїй	мо(є)му	моїм
4.	кого? що?	мій, мо(є)го,	мою.	моє	мої, моїх
5.	як кличемо?	мій!	моя!	моє!	мої!
6.	ким? чим?	моїм.	моєю,	моїм	моїми
7.	о кім? о чім?	моїм.	моїй.	моїм	моїх

Наука. Так само відмінюють ся і заіменники: *твій, твоя, твоє і свій, своя, своє.*

Задача. Відмінюйте заіменники: **твій, твоя, твоє, свій, своя, своє** з іменниками!

§ 101. Приклади. 1. наш (батько), 2. нашого, 3. нашому, 4. нашого, 5. наш, 6. нашим, 7. о наших.

Наука. Присвоюючи заіменники: *наш, наша, наше і ви, ваша, ваше* відмінюють ся як заіменник: *той, та, те.*

Задача. Відмінюйте заіменники: наш, наша, наше; ваш, ваша, ваше разом з іменниками!

§ 102. Приклади. Шануй свого батька! Шануйте своїх родичів! Люби свій край! Сповняйте свої обов'язки! Пастух пасе нашого коня і ваші воли.

Наука. Відм. 4. муж. заіменників присвоюючи рівний першому, коли в одн. стоїть перед іменником неживотним, а в мн. перед неособовим; в противнім разі рівний другому.

Задача. Доповніть речення: **Я люблю муж.** заіменниками присвоюючими: мій, твій, наш, ваш в отриманні з іменниками: брат, кінь, дід.

г) Відміна заіменників питайних і відносних.

§ 103. Приклади. 1. **Хто** безсмертний? 2. **Кого** не любить Бог? 3. **Кому** не противить ся і Бог? 4. **Кого** Бог карає? 5. —. 6. **Ким** тішить ся Бог? 7. **О ким** памятає Господь?

1. **Що** світить в день? 2. **Чого** не видимо в день? 3. **Д чому** подібна земля? 4. **Що**

освітчують місяць і зьвізди? 6. **Чим** покрита більша часть землі? 7. На **чім** стоїть земля?

Наука. Заіменники: хто і що відміняють ся так, як за кождим відмінком питаємо.

Заіменник: чий, чия, чие, відміняє ся подібно як: мій, моя, моє, тільки в 2. відм. кажемо: чийого, а в 3. чийому.

Заіменники: який, яка, яке і такий, така, таке, відміняють ся як прикметники.

Задача. Відмініайте всі заіменники питаїні!

г. Відміна заіменників неозначених.

§ 104. Приклади. Одн. (рід муж.) 1. котрий, 2. котрого, 3. котрому, 4. котрого або котрий, 5. котрий, 6. котрим, 7. о котрім;

Одн. (рід жен.) 1. котра, 2. котрої, 3. котрій, 4. котру, 5. котра, 6. котрою, 7. о котрій;

Одн. (рід сер.) 1. котре, 2. котрого, 3. котрому, 4. котре, 5. котре, 6. котрим, 7. о котрім;

Множ. 1. котрі, 2. котрих, 3. котрим, 4. котрих або котрі, 5. котрі, 6. котрими, 7. о котрих.

Наука. Заіменники неозначені: котрий, кождий, другий, всякий, всілякий, иньний, инакий і нїякий відміняють ся як прикметники.

Задача. Відмініайте сі заіменники для всіх 3 родів!

§ 105. Приклади. Одн. 1. **хтось**, 2. **когось**, 3. **комусь**, 4. **когось**, 5. **хтось**, 6. **кимось**, 7. о **кімсь**.

Наука. Заіменники неозначені: хтось, хтобудь, хтонебудь і дехто відміняють ся як заіменник хто з невідмінним додатком -сь, -будь, -небудь і де-; заіменник: щось, щобудь, щонебудь і дещо як заіменник що;

заіменники: *котрийбудь, котрийнебудь і котрийсь* як: *котрий*;

заіменники: *якийбудь, якийнебудь і якийсь* як: *який* із тими-ж невідмінними нагостками та приставками.

Задача. Відмініайте заіменники неозначені з попередньої науки, о скільки можна для всіх 3 родів!

§ 106. Приклади. Одн. (рід муж.) 1. весь, 2. всего, 3. всему, 4. весь (всего), 5. весь, 6. всім, 7. о всім;

Одн. (рід жен.) 1. вся, 2. всеї, 3. всій, 4. всю, 5. вся, 6. всею, 7. о всій;

Одн. (рід сер.) 1. все, 2. всего, 3. всему, 4. все, 5. все, 6. всім, 7. о всім;

Множ. 1. всі, 2. всіх, 3. всім, 4. всі (всіх), 5. всі, 6. всіма, 7. о всіх.

Наука. Заіменник неозначений: весь, вся, все відмінняє ся як вказуючий: сей, ся, се, тільки в 6. відм. одн. має всім, а в мн. у всіх відм. ї замість и.

Задача. Відмініайте слова: весь день, вся ніч, все літо!

6. А. Дієслова.

§ 107. *Наука до повтореня. Дієслова висказують, що хто діє. Дієслово має три особи: 1., 2. і 3., два числа: однину і множину, і три часи: теперішність, минушність і будучність.*

Задача. Випишіть із 2. уст. читанки дієслова та означіть їх особу, число і час знаками: 1., 2. або 3.; — одн. або мн.; теп., мин. або буд.!

Б. Творене дієслів.

§ 108. Приклади. 1. крик-**ну**-ти, 2. зелен-**ї**-ти, 3. вір-**и**-ти, 4. слух-**а**-ти, 5. дар-**ува**-ти.

Наука. Для творення дієслів уживаємо нарістків:
1. -**ну**-, 2. -**ї**-, 3. -**и**-, 4. -**а**-, 5. -**ува**-.

Задача. Творить нарістками повнешої науки дієслова із слідуєчих слів: 1.) мах, крик, зам(о)к, дих; (н. пр. мах-**ну**-ти); 2.) білий, синій, сивий, зелений, чорний, (н. пр. біл-**ї**-ти); 3.) хвала, віра, стріла, хід, (н. пр. хвал-**и**-ти); 4.) слух, дих, рух, біг, рик, (н. пр. слух-**а**-ти); 5.) дар, ніч, віра, збитки, образ, поряд(о)к (н. пр. дар-**ува**-ти).

§ 109. Приклади. Брати, **в**брати, **ви**брати, **відо**брати, **ді**брати, **за**брати, **на**брати, **наді**брати, **обі**брати, **пере**брати, **при**брати, **розі**брати.

Наука. За помочию приставок творимо з одних дієслів другі.

Задача. Утворить за помочию приставок: в-, ви-, від-, до-, за-, з(і)-, на-, над(і)-, об(і)-, пере-, під(і)-, по-, при-, про-, роз(і)-, у- із слідуєчих дієслів нові: дати, бити, кидати, носити, ходити!

В. Види дієслів.

§ 110. Приклади. Рільник **оре** ниву від вечера а **з'оре** її мабуть аж завтра. Учень **пише** задачу, але ще її не **написав**. Сідайте і **сидіть** тихо!

Наука. Дієслова виражають **дійство (роботу) доконане (довершене)** або **недоконане (недовершене)**. Після того розрізняємо дієслова **доконані** і **недоконані**. Майже до кожного недоконаного дієслова належить доконане.

Задача. Винайдіть із слідуєчих дієслів доконані і недоконані: купувати і купити, вертати і вернути, їсти і їдати, малювати і намалювати, давати і дати, крикнути і кричати, вертати і вернути, плюнути і плювати, пустити і пускати, скакати і скочити, їсти і з'їсти, летіти і полетіти, будити і збудити, орати і з'орати, їхати і поїхати, годувати і нагодувати, кусати і вкусити.

§ 111. Приклади. а) дівати, дїнути; б) лишати, лишити; в) бити, вибити, набити, оббити, забити, розбити, прибити, відбити, пробити, перебити.

Наука. Через наросткованє і приставкованє творимо з одних дієслів другі, а то доконані і недоконані.

Задача. Утворіть а) наростком -ну- дієслова доконані до слідуєчих недоконаних: дівати, стрічати, дуги, кричати, вертати, кидати, свистати, плювати, глипати (н. пр. дїнути); б) наростком -и-: лишати, рушати, стріляти, тручати, вдаряти, пускати, купувати, хибувати (н. пр. лишити); в) ріжними приставками із слідуєчих недоконаних: бити, бічи, везти, вести, їсти, класти, молоти, нести, тиснути, розуміти, вертіти, важити, варити, доїти, молити.

§ 112. Приклади. Дійства ученика є: писати, читати, числити, рисувати.

Наука. Такий вид дієслова, що виражає лише імя дійства, називає ся дієіменник.

Задача. Назвіть дієіменники дієслів 2. уст. чит.!

§ 113. Приклади. **Читаючий** є той, що читає. **Читавша** є та, що читала. **Читане** є те, що ми читали.

Наука. Такий вид дієслів, що подібний до **прикметника**, називає ся **дієприкметник**.

Задача. Відпишіть отсі реченя й підчеркніть в них дієприкметники. Щиголь є співача птиця. Спачий позівав. Печатане письмо читаємо лекше як писане. Потопаючий ловить ся і брича. Попарений дуг і на зимну воду. Пропавше не верне. З'орану ниву треба засїяти. Не кожде цвивше дерево родить. Родюче дерево шкода стинати. Стяте дерево кидають в огонь. Вуголь є горючий мінерал. Каже дитина, що бита, але не каже, за що.

§ 114. Приклади. **Цвитучий** корч є той, що **тепер** цвите. **Цвитуча** рожка є та, що **тепер** цвите. **Цвитуче** дерево є те, що **тепер** цвите.

Наука. Дієприкметник, що каже, який є той, що **тепер** щось **діє**, називає ся **дієприкметник діяльний теперішности**.

Задача. Означіть дієприкметники діяльні теперішности в попередній задачі!

§ 115. Приклади. **Цвивший** корч є той, що колись **цвив**. **Цвивша** рожка є та, що колись **цвила**. **Цвивше** дерево є те, що колись **цвило**.

Наука. Дієприкметник, що каже, який є той, що в **минушости** щось **діяв**, називає ся **дієприкметник діяльний минушости**.

Задача. Виписіть дієприкметники діяльні минушости речень 113. задачі!

§ 116. Приклади. **Караний** є той, котрого карали **Битий** є той, що **єго били**.

Наука. Дієприкметник, що каже, який є той, що щось **страдав** (тернів), називає ся **дієприкметник страдальний**.

Задача. Випишіть із задачі §. 113. дієприкметники страдалні!

§ 117. Приклади. а) **Читаючи**, учимо ся; б) **Помоливши ся**, лягаємо спати.

Наука. Прислівники утворені з дієприкметників називають ся дієприслівники.

Задача. Випишіть із слідуєчих речень дієприслівники:

Дід ходить по селу жебраючи. Лїний пішов до школи плачучи. Скінчивши діло, гуляй сьміло. Дармуючи, діждеш ся нужди. Змиливши раз, стережи ся змити вдруге. Летить ворон кракаючи, добичи глядаючи. Жайворонок підлітає сьпіваючи. Не спитавши броду, не лїзь у воду! Нарікаючи на біду, не позбудеш ся єї.

§ 118. Приклади. Читаючи, вчу ся **тепер**. Читавши, вчив ся я **вчера**.

Наука. Є дієприслівники теперішности (н. пр. читаючи), і минушости (читавши).

Задача. Зазначіть, який є кождий дієприслівник попередної задачі!

Г. Способи висказу.

§ 119. Приклади. 1.) **читаю**; 2.) **я читав би, я був би читав**; 3.) **читай! читаймо!**

*Наука. Дієслова мають 3 способи висказу: 1.) **прямий**, 2.) **можливий** і 3.) **приказовий**.*

Спосіб прямий висказує попросту, що щось діє ся: н. пр. Читаю.

Спосіб можливий висказує, що щось могло би діяти ся: н. пр. Я би читав. Я би був читав.

Спосіб приказовий приказує, щоби щось діяло ся: н. пр. Читай! Читаймо! Читайте!

Задача. Означіть способи висказу дієслів отсих речень.

Бій ся Бога, більш нікого! Чоловік стріляє, а Бог кулі носить. Не один би панував, як би тільки розум мав. Моли ся, учи ся, труди ся! Бог дав, Бог взяв. Моліть ся Богу, коріть ся Їму! Як би ми вчилися так, як треба, то й мудрість була би своя. Учіте ся, брати мої, думайте, читайте, і чужому навчайтесь і свого не цурайтесь; бо хто матір забуває, того Бог карає. Лихо було-б, як **би** ми наперед все знали. Боріте ся, поборете! Ідм вперед, не стіймо; бо хто стоїть, той взад іде. Не один би був хороший, як би були в него гроші.

§ 120. Приклади. 1. **Читаю. Я читав. Буду читати.**
2. **Читай! Читаймо! Читайте!** 3. **Я читав би.**
Я був би читав.

Наука. Спосіб прямий уживаємо у всіх 3 часах, приказовий лише в теперішности, а можливий в теперішности і минушости.

Задача. Означіть, в яким способі висказу і в яким часі, стоять дієслова: читаю, читав, буду читати, читай! читаймо! читайте! читав **би**, був би читав, читаємо, читаймо! читала, читала би, була би читала, буде читати, читаєте, читайте!

Г. Відміна дієслів.

§ 121. Приклади. Жінки мусять пра-**ти**, пряс-**ти**, пе-**чи** (пе~~к~~-ти).

Наука. Дієіменники кінчать ся на -ти, а коли перед сим закінченєм стоїть гортанна, то на -чи.

Задача. Напишіть дієменники 110. задачі і відділіть в них пень від закінчення, як в прикладах попередньої науки.

§ 122. Приклади:

Дієменник:	питати,	1.	ос.	од.	теп:	питаю
"	пасти	"	"	"	"	пас-у
"	хвалити	"	"	"	"	хвал-ю
"	губити	"	"	"	"	губ-лю;
"	хрестити	"	"	"	"	хрещ-у
"	ходити	"	"	"	"	ходж-у
"	носити	"	"	"	"	нош-у
"	возити	"	"	"	"	вож-у
"	платити	"	"	"	"	пла-чу
"	бігти (бічи)	"	"	"	"	біж-у

Наука. 1. ос. одн. теперішності має закінченє -у, по голосозвуках і м'яких шепелісозвуках -ю, а по зм'ячених губних -лю. Зубні т, д, с, з і гортанні к, г, переходять в 1. ос. од. теп. на шиплячі ч (чу), дж, ш, ж.

Задача. Напишіть 1. ос. одн. теп. дієслів 111. задачі!

§ 123. Приклади. Уважай! Уважаймо! Уважайте!

Ходи! Ходім(о)! Ходіть! Біжи! Біжім! Біжіть!

Наука. Спосіб приказовий творимо, додаючи до ння по голосозвуках -й, -ймо, -йте, а по шепелісозвуках -и, -ім (-ім), -іть (-іть).

Задача. Поставте дієслова 122. задачі в спосіб приказовий!

§ 124. Приклади. Питаю-чий, -а, -е; пасу-чий, -а, -е-; хваля-чий, -а, -е.

Наука. Від теперішності творимо дієприкметник діяльний теперішності.

Задача. Утворіть дієприкметники діяльні теперішності від дієслів 122. задачі!

§ 125. Приклади. 1. пас-**ший**, -а, -е, чита-**вший**, -а, -е; 2. пас, пас-**ла**, пас-**ло**; чита-**в**, чита-**ла**, чита-**ло**.

Наука. Від дієменника творимо два дієприкметники діяльні минушости, а то відкинувши окінченє **-ти** дієменника а додавши замість него закінченє
1.) **-ий**, -а, -е, а по голосозвуках **-вий**, -а, -е;
2.) **-в**, -ла, -ло, або по шепелозвуках лиш **-ла**, -ло.

Задача. Творить оба дієприкметники діяльні минушости від дієслів 110. задачі!

§ 126. Приклади. а) писати, писаний; б) кинути — кинений, колоти — колений, хвалити — хвалений, терпіти — терпен (-ий) в) пасти — пасений.

Наука. а) Від дієменника творимо дієприкметник страдальний, замінивши закінченє дієменника на закінченє **-ний**, **-на**, **-не**.

б) Коли пень дієменника кінчить ся на голосозвуки у, о, и, і, ї, то сї голосозвуки випадають, а замість них ставимо е або є.

в) Так само вставляємо е, є по шепелозвуках.

Задача. Утворить дієприкметники страдальні від дієслів: а) знати, сьпівати, ховати, обіцяти, стріляти, будувати, малювати; б) замкнути, тиеснути, колоти, молоти, варити, палити, згоріти, веліти, гноїти; в) нести, везти, трясти, згризти, пасти.

§ 127. Приклади. Плати-ти — плачений, купити — куп-лений, — дерти, дер-**тий**, -а, -е.

Наука. І при твореню сего дієприкметника м'ячать ся зубні на шипячі, а по губних вставляємо л. Деякі дієприкметники страдальні мають закінченє **-тий**, **-та**, **-те**.

Задача. Утворіть дієприкметник страдальний від дієслів: гасити, возити, гатити, згодити, мастити, вертіти, красити, золотити, пестити, садити; — замовити, зробити, купити, утомити, згорбити, збавити, утошити, кормити; — шити, кути, бити, терти, подерти, завити.

§ 128. Приклади. Я читав, читала, читало; ти читав, читала, читало; він читав, она читала, оно читало; ми, ви, они читали.

Наука. *Минувшість дієслів творимо, коли до діяльного дієприкметника минушости, що кінчить ся на -в, -ла, -ло, -ли, додамо заіменники особові.*

Задача. Утворіть минувшість від дієслів 110. задачі!

§ 129. Приклади. Я був пішов, ти був пішов. він був пішов, она була пішла, оно було пішло; ми були пішли, ви були пішли, они були пішли.

Наука. *Деколи вживаємо і давноминувшість, додавши до минушости слова: був, була, було, були.*

Задача. Утворіть давноминувшість від доконаних дієслів попередньої задачі!

§ 130. Приклади. Буду читати, будеш читати; він, она, оно буде читати, будемо читати, будете читати, будуть читати.

Наука. *Будучність дієслів недоконаних творимо, коли перед дієменник поставимо слова: буду, будеш, буде, будемо, будете, будуть.*

Задача. Утворіть будучність недоконаних дієслів 110. задачі!

§ 131. Приклади. Прочитаю, прочитаєш, він (она, оно) прочитає, прочитаємо, прочитаєте, прочитають.

Наука. *Від дієслів доконаних творимо незложену будучність закінченнями теперішности.*

Задача. Вискажіть доконаними дієсловами 110. задачі будучність!

§ 132. Приклади. а) Я би прочитав, ти би прочитав, він прочитав би, она би прочитала, оно прочитало би; ми би прочитали, ви би прочитали, они би прочитали.

б) Я би був прочитав, ти би був прочитав, він би був прочитав, она була би прочитала, оно було би прочитало; ми би були прочитали, ви би були прочитали, они би були прочитали.

Наука. а) Спосіб можливий теоримо, додавши злучник *би* до минушости, коли хочемо означити можливість в теперішности. Злучник: *би* може стояти перед або й по дієслові.

б) Колиж хочемо означити можливість в минушости, то додаємо злучник *би* до давноминушости.

Злучник: *би* може стояти перед дієсловом: *бути*, або й по нїм.

Задача. Утворіть оба способи можливі всіх 3 ос. одн. і мн. від дієслів: читати, ходити і писати!

Відміна перша.

§ 133.

1. взорець I. відміни.

Число	Особа	Теперішність	Минушість	Будучність
Однина	1.	пита́-ю	я пита́-в. -ла. -ло	бу́ду пита́-ти
	2.	пита́-єш	ти „ „ „	бу́деш „
	3.	пита́-є	він „ она́ „ оно́ „	бу́де „
Мушнина	1.	пита́-ємо	ми пита́-ли	бу́демо пита́ти
	2.	пита́-єте	ви „	бу́дете „
	3.	пита́-ють	они „	бу́дуть „

Спосіб приказовий: пита́-й! пита́-ймо! пита́-йте!

Дієіменник: пита́-ти.

Дієприкметник діяльний теперішности: питаю́-чий, -ча, -че.

„ діяльний минувшости: пита́-в, -ала, -ало, -али; пита́-вший, -вша, -вше.

„ страдальний: пита́-ний, -на, -не.

Дієприслівник теперішности: пита́-ючи.

„ минувшости: пита́-вши.

Наука. Після сего (1.) вірця відміняють ся дієслова, у котрих пень дієіменника а теперішности рівний і кінчить ся голосозвуком: н. пр. в пита́-ти і пита́-ю є пень пита́-.

Задача. Відміняйте після 1. вірця дієслова: читати, збирати, обіцяти, стріляти.

§ 134.

2. взорець I. відміни.

Число	Особа	Теперішність	Минувшість	Будучність
Однина	1.	пас-у́	я пас, пас-ла, пас-ло	бу́ду пас-ти
	2.	пас-е́ш	ти „ „ „	бу́деш „
	3.	пас-е́	він „ она́ „ оно́ „	бу́де „
Множина	1.	пас-е́мо	ми пас-ли	бу́демо пас-ти
	2.	пас-е́те	ви „	бу́дете „
	3.	пас-у́ть	они „	бу́дуть „

Спосіб приказовий: пас-и́! пас-і́м! пас-і́ть!

Дієіменник: пас-ти.

Дієприкметник діяльний теп.: пас-**учий**, -**ча**, -**че**.

„ „ мин.: пас, пас-**ла**, пас-**ло**,
пас-**ший**, -**ша**, -**ше**.

„ страдальний: (с)пас-**єний**.

Дієприслівник теп.: пас-**учі**.

„ мин.: пас-**ши**.

Наука. Після сего взірця відміняють ся дієслова, у котрих пень дієіменника а теперішности рівний і кінчить ся шелестозвуком; н. пр. **пас-ти** і **пас-у** мають пень **пас-**.

Задача. Відміняйте після сего взірця дієслова: **не́сти**, **везти**, **трясти**!

§ 135. Приклади. а) дієім: **клас-ти**, тепер: **клад-у**;
„ **стриг-ти**, „ **стриж-у**;
б) „ **дер-ти**, „ **др-у**;
„ **тер-ти**, „ **тр-у**;
в) „ **нес-ти**, минув.: **ніс**;
„ **вез-ти**, „ **віз**.

Наука. а) Кінцевий шелестозвук ння декотрих дієслів сего взірця зміняє ся.

б) Коли пень дієіменника кінчить ся на **р**, то в теперішности може скоротити ся.

в) **Голосозвук** ння зміняє ся часто в минувшости (**перезвук**).

Задача. Відміняйте після 2. взірця дієслова: **стриг-ти**, **д(е)р-ти**, **не́с-ти**.

§ 136.

3. взорець І. відміни.

Число	Особа	Теперішність	Минувшість	Будучність
Однина	1.	дару́-ю	я дару-ва́в, -а́ла, -а́ло	бу́ду дарува́-ти
	2.	дару́-єш	ти „ „ „	бу́деш „
	3.	дару́-є	він „ она́ „ оно́ „	бу́де „
Множина	1.	дару́-ємо	ми дару-ва́ли	бу́демо дарува́-ти
	2.	дару́-єте	ви „	бу́дете „
	3.	дару́-ють	они „	бу́дуть „

Спосіб приказовий: дару-й! дару-ймо! дару-йте!

Дієіменник: дарува́-ти.

Дієприкметник діяльний теп.: дару́-ючий, -ча, -че.

„ „ мин.: дарува́-в, -ла, -ло.
дарува́-вший, -ша, -ше.

„ страдальний: даро́ва-ний, -на, -не.

Дієприслівник теп.: дару́-ючи.

„ мин.: дарува́-вши.

Наука. Після сего (3.) взірця відміняють ся дієслова, у котрих пень дієіменника довший від ння теперішности, але оба нні кінчать ся голосозвуком; н. пр. в дієіменнику дарува-ти є пень дарува-, а в теперішности дару-ю є пень дару-, отже пень дарува- довший від ння дару-, але оба кінчать ся голосозвуками.

Задача. Відміняйте після сего взірця дієслова: купува́ти, мурува́ти, воюва́ти, працюва́ти!

§ 137.

4. взорець І. відміни.

Число	Особа	Теперішність	Минулість	Будучність
Однина	1.	жд-У	я жда-В, -ла, -ЛО	бу́ду жда-ти
	2.	жд-еш	ти „ „ „	бу́деш „
	3.	жд-е	він „ она „ онó „	бу́де „
Множина	1.	жд-емо	ми жда-ли	бу́демо жда-ти
	2.	жд-ете	ви „	бу́дете „
	3.	жд-уть	они „	бу́дуть „

Спосіб приказовий: жд-и! жд-ім! жд-іть!

Дієіменник: жда́-ти.

Дієприкметник діяль. теп.: жд-учий, -ча, -че.

„ „ мин.: жда-В, -ла, -ЛО.

„ „ „ жда́-вший, -вша, -вше.

„ страдальний: жда́-ний, -на, -не.

Дієприслівник теп.: жд-у́чи.

„ мин.: жда́-вши.

Наука. Після сего (4.) вірця відмінюють ся дієслова, у котрих пень дієіменника довший від пня теперішности і кінчить ся голосозвуком а пень тепер. твердим шелестозвуком; н. пр. пень дієіменника жда- довший від пня тепер. жд-, перший кінчить ся голосозвуком (а), другий же твердим шелестозвуком (д).

Задача. Відмініайте після сего (4.) вірця дієслова: зва́-ти, схну́-ти, реві́-ти, їжа́-ти.

§ 138. Прикладн. а) Дієім.: гнати, теп.: жени́, мин.: гнав, спосіб приказовий: жени́! жені́м! жені́ть! — дієприкм.: гнавший, дієприсл.: гнавши.

б) Дієім: махну́ти, будуч: махну́, минув.: махну́в;
дієім: горну́ти, будуч: **бУДУ** горну́ти, минув.:
горну́в;

дієім: засо́хнути, будуч: засо́хну, минув.: засо́х.

Наука. а) Деякі дієслова 4. вірця переміняють звук
г на ж, коли появляється корінне е.

б) Дієслова на **-нути** не мають звичайно зложеної
будучности, а деякі викидають в мин. наросток **-ну**.

Задача. Відміняйте дієслова: **гна́-ти**, **махну́-ти**,
со́хнути, **увя́нути**.

§ 139.

5. ворець І. відміни.

Число	Особа	Тепе- рішнієть	Минувшієть	Будучнієть
Однина	1.	ріж- у	я різ-ав. -ла. -ло	бУДУ різати
	2.	ріж- еш	ти " " "	бУдеш "
	3.	ріж- е	він " она́ " онó "	бУде "
Множина	1.	ріж- емо	ми різа-ли	бУдемо різати
	2.	ріж- ете	ви "	бУдете "
	3.	ріж- уть	оні "	бУдуть "

Спосіб приказовий: **ріж!** **ріж-мо!** **ріж-те!**

Дієіменник: **різа-ти**.

Дієприкметник діяль. тепер.: **ріж-учий, -ча, -че.**

" " минувш.: **різа-в, -ла, -ло.**

" " " **різа-вший, -ша, -ше.**

" страдальний: **різа-ний, -на, -не.**

Дієприслівник тепер.: **ріж-учи.**

" минувш.: **різа-вши.**

Наука. Після сего (5.) вірця відміняють ся дієслова,
котрих пень дієіменника довший від ния тепе-
рішности, перший кінчить ся голосозвуком (**різа-**),

а послідний *мягким або зм'ягченим шелестозвуком (ріжс)*. Дієслова сего взірця переміняють звук *з* на *ж*, *с* на *ш*, *т* на *ч*, *д* на *дж*, *ст* на *ц*, *г* на *жс*, *к* на *ч*, *ж* на *ш*, *ск* на *ц*.

Задача. Відмініайте після сего взірця дієслова: *ма́зати*, *пи́сати*, *при́тати*, *глода́ти*, *сви́стати*, *струга́ти*, *пла́жати*, *брежа́ти*, *плеска́ти*, *коло́ти*, *ора́ти*, *сла́ти*. (Уважайте при тім на переміну означених звуків!)

§ 140.

Відміна друга.

Число	Особа	Теперішність	Минувшість	Будучність
Однина	1.	хвал- Ю	я хвалі- В , - ла , - ло	бу́ду хвалі-ти
	2.	хвал- ЙШ	ти „ „ „	бу́деш „
	3.	хвал- ЙТЬ	він „ она́ „ оно́ „	бу́де „
Множина	1.	хвал- ИМО́	ми хвалі ЛИ	бу́демо хвалі-ти
	2.	хвал- ИТЕ́	ви „	бу́дете „
	3.	хвал- ЯТЬ	они „	бу́дуть „

Спосіб приказ.: хвал-**І**, хвал-**ІМ**, хвал-**ІТЬ**.

Дієіменник: хвалі-**ТИ**.

Дієприкметник діяльн. тепер.: хвал-**ЯЧИЙ**, -**ча**, -**че**.

„ „ минувш.: хвалі-**В**, -**ла**, -**ло**.

„ „ „ хвалі-**ВШИЙ**, -**ша**, -**ше**.

„ страдальний: хвал-**ЕНИЙ**, -**на**, -**не**.

Дієприслівник тепер.: хвал-**ЯЧИ**.

„ минувш.: хвалі-**ВШИ**.

Наука. Після 2. відміни відміняють ся дієслова, що в 2. ос. одн. теп. кінчать ся на *-ши*.

Задача. Відмініайте після сего взірця дієслова: *учи́ти*, *вари́ти*, *палити*, *лі́чити*, *рани́ти*!

§ 141. Приклади. а) тепер.: губ-л-ю, сиП-л-ю;
б) дієприкм.: болячий, болючий; роб-л-ячий,
роб-у-чий; в) дієприкм.: борон-е-ний, ходж-е-ний.

Наука. а) В теперішності вставляємо по губних л.

б) Дієприкметник діяльний теп. приймає закінчене
-ячий або -ачий (часом і -учий або -ючий),
по губних вставляється л.

в) Дієприкметник страд. приймає перед закінченням
-чий звук е, перед котрим зубні м'ячать ся.

Задача. Відмініайте після сего взірця дієслова:
числіти, славіти, гасіти, хрестіти; сидіти,
вертіти, горіти, терпіти, кричати, спати.

§ 142. Приклади. Стріль! Стріль-мо! Стріль-те!
Муч! Муч-мо! Муч-те!

Наука. Деякі дієслова II. відміни мають скорочений
спосіб приказовий.

Задача. Напишіть спосіб приказовий дієслів: вірити,
квасити, гладити, позволити, бачити, ударити,
бавити, повісити, радити, дойти! (Уважайте, по
котрих звуках треба писати Ъ а по котрих ні!)

Відміна трета.

Взорець відміни дієслова:

§ 143. а) дати.

Число	Особа	Тепе- рішність	Минувшість	Спосіб приказ.	Дієприкметник теп.: даючий.
Однина	1.	дам	я дав. дала, дало		-ча, че;
	2.	даш	ти „ „ „	дай!	мин.: давший.
	3.	дасть	він „ она „ оно „		-ша, -ше;
Множина	1.	дамо	ми дали	даймо!	страд.: даний.
	2.	дасте	ви „	дайте!	-на, -не.
	3.	дадуть	они „		Дієприслівник: давши.

§ 144.

б) їсти.

Число	Особа	Теперішність	Минувшість	Будучність	Спосіб приказ.
Однина	1.	їм	я їв, їла, їло	бу́ду їсти	
	2.	їш	ти „ „ „	бу́деш „	їж!
	3.	їсть	він „ она „ оно „	бу́де „	
Множина	1.	їмо	ми їли	бу́демо їсти	їжмо!
	2.	їєте	ви „	бу́дете „	їжте!
	3.	їдять	они „	бу́дуть „	

Дієприкметник

ї́дль-ни } теп.: їд́ичий, -ча, -че;
 ї́дль-ни } мин.: ї́вший, -ша, -ше;
 страд.: ї́джений.

Дієприслівник

теп.: їд́ячи;
 мин.: ї́вши.

§ 145.

в) бути.

Число	Особа	Теперішність	Минувшість	Будучність	Спосіб приказ.
Однина	1.	я є	я був, бу́ла, бу́ло	бу́ду	
	2.	ти є	ти „ „ „	бу́деш	будь!
	3.	він,она,оно є	він „ она „ оно „	бу́де	
Множина	1.	ми є	ми бу́ли	бу́демо	бу́дьмо!
	2.	ви є	ви „	бу́дете	бу́дьте!
	3.	они є	они́ „	бу́дуть	

Дієприкметник

теп. (су́щий): бу́дучий, -ча, -че;
 мин.: бу́вший, -ша, -ше.

Дієприслівник

теп.: бу́дучи;
 мин.: бу́вши.

Задача. Відмінійте після сих взірців дієслова:
а) віддати, б) оповісти (без злож. будуч.),
в) забúти (без зл. буд.)

§ 146. Приклади: а) питаєш, пасеш, даруєш, ждеш, ріжеш; б) хвалиш, тайш; в) даси або даш, їси або їш, єси або є.

Наука. а) До першої відміни належать дієслова, що в 2. ос. одн. теперішности мають окінченє: -еш або -єш.

б) До другої відміни належать дієслова, що в 2. ос. одн. теперішности мають окінченє -иш або -їш.

в) До третьої відміни належать дієслова, що в 2. ос. одн. теперішности мають окінченє -си або -ш. До сеї відміни належать дієслова: дам, їм і є та утворені від них подібні.

Задача. Напишіть дієіменники, та 1. і 2. ос. одн. теперішности дієслів із 15. уст. чит. й означіть в скобках, після котрої відміни і якого образця они відмінюють ся!

Часть III.

Складня, части мови невідмінні, перепи- нане.

1. Реченє поєдинче.

§ 147. *Наука до повтореня. Реченє є гадка висказана словами. Головні частини реченя є присудок і підмет. Присудок є то, що в реченю сказано. За присудком питаємо: Що сказано в реченю? а відповідаємо: „В реченю сказано, що хтось, чи щось (і додаємо присудок). За підметом питаємо: Хто, що . . . (із додатком присудка)? Реченє, що виражає лише одну-єдину гадку, зовеся реченє поєдинче. На кінци речень, котрі щось висказують, ставимо точку (.), по питаннях питайник (?), а по приказах або окликах окличник (!). Оклики є слова або звуки, котрими виражаємо наші чувства, кличемо або гонимо звірята, чи вдаємо який голос, звук шелест і т. п. Присудок злучений часом з підметом словом: *бути*; се слово називає ся тоді *злучка*.*

Задача. Перепишіть слідуючі поєдинчі реченя і підчеркніть в них присудок раз, а підмет двічі: Добра книжка то добрий приятель. Она навчає розуму. Розум конечний чоловікови. Учений панує. Він усюди першій.

§ 148. Приклади. **Наука** пожиточна. **Она** людям
конечна. **Ситий** голодного не знає. **Сто** велике
число. „**І**“ є злучник. „**Тут**“ є прислівник. „**По**“
є приіменник. „**Ох**“ є оклик. **Читати** штука.

Наука. Підметом може бути кожде слово.

Задача. Випишіть над кождим підметом 147. задачі,
яке слово кождий підмет є!

§ 149. Приклади. **Я** учу ся. **Я** ученик. **Я** пильний.

Я ще не караний. **Я** в школі перший. **Такий я.**

Наука. Присудком може бути дієслово або імя (іменник, прикметник, дієприкметник, заіменник або числівник).

Задача. Напишіть верх кожного присудка 147. задачі,
яке слово кождий присудок є.

§ 150. Приклади. **Бог** добрий. **Люди** грішні. **Люди**
кають ся. **Бог** прощає.

*Наука. Присудок і підмет того самого реченя повинні
по можности згоджуватись що-до роду, числа,
відмінку й особи.*

Задача. Приберіть до підметів: а) я, ти, він, ми;
б) ученик, учениця, дитя, діти — із присудків
а) читає, читаємо, читаю, читаєш; б) пильні,
пильне, пильний, пильна — такі, що межи ними
є згода в роді, числі, відмінку й особі.

2. Реченє розширене і нерозширене.

§ 151. *Наука до повтореня. Поединче реченє, що
складає ся лише з підмета і присудка, називає ся
реченє нерозширене. Реченє, що крім підмета й
присудка має ще й иньші части, зове ся розши-
рене.*

Злучка не розширяє реченя.

Задача. Винишіть із слідуєчих речень а) нерозширені, б) розширені, і підчеркніть в них присудок раз, а підмет двічі: Голодній кумі хліб на умі. Громада великий чоловік. Голоден не годен. І в наніе віконце засьвітить раз сонце. І лїний вїл отаву би їв. Покїрне теля дві корові сєє. Печені голуби не летять до губи. Час не стоїть. Лихе доброго не любить. Конець діло хвалить. Здоровє скарб. Гроші мідь. Кожда рука д собі крива.

А. Предмети.

§ 152. Приклади. Ученик пише. Ученик пише **задачу**.

Наука. Реченє нерозширене можна розширити предметом, якого жадають певні дієслова.

§ 153. Приклади. Молотїльник **молотить** збіже. Молотїльник **працює**.

*Наука. Дїєслова, котрих дїйство переходить від підмета на иньшу особу або річ, зовуть ся **перехідні**. Дїєслова, котрих дїйство не переходить на иньшу особу або річ, зовуть ся **неперехідні**.*

Задача. Означіть, котрі із дієслів 66. уст. чит. перехідні а котрі неперехідні.

§ 154. Приклади. Рано дитина вбирає **ся**, миє**сь**, чєє **ся** і молить **ся**.

*Наука. Дїєслова перехідні, сполучені з заїменником: **ся**, що їх дїйство звертає ся назад до підмета, зовуть ся **зворотними**.*

*Заїменник **ся** пишеть віддїльно від дієслова!*

Задача. Винишіть із 6. уст. чит. дієслова зворотні!

§ 155. Приклади. Їмо **хліб**. Пємо **воду**. Пишемо **задачу**.

Наука. Дієслова перехідні домагають ся предмету в 4. відмінку на питанє: кого? що?

Задача. Розширіть отєї реченя предметом в 4. відм., відповідаючи на питанє: кого? що? і підчеркніть предмети: Бог любить —. Бог карає —. Учитель хвалить —. Учитель ганить —. Батько напминає —. Мати годує —. Рільник оре —. Швець пише —. Ученик пише —. Коні тягнуть —. Коти ловлять —. Пес стереже —.

§ 156. Прикладн. Ученики дякують **учителеви**. Они **ему** вдячні. Мороз шкодить **ростинам**. Він їм **шкідливий**.

Наука. Деякі дієслова і прикметники домагають ся предмету в 3. відм. на питанє: кому? чому?

Задача. Розширіть слідуючі реченя предметом в 3. відм., відповідаючи на питанє: кому? чому? і підчеркніть ті предмети: Бог помагає —. Ученик дякує —. Ніхто не вірить —. Не против ся —! Гусениці шкодять —. — хліб на умі. — проєє на думці. Дякуй —! Молїтесь —! Слуга вірний —. Ученик покірний —. Кінь помічний —. — сорочка не мила.

§ 157. Прикладн. Заяць боїть ся **пса**. Голодний жадний **хліба**.

Наука. Деякі дієслова і прикметники жадають предмета в 2. відм. на питанє: кого? чого?

Задача. Розширіть наступуючі реченя предметами в 2. відм., відповідаючи на питанє: кого? чого? і підчеркніть предмети: Бійте ся —! Жебрак просить —. Слухайте —! Добрий соромить ся —. Робітник жадає —. Курка шукає —. Хорий дожидає —. Сварливий чіпає ся —. Голодний жадний —. Сьвідомий — цїнить добро.

§ 158. Приклади. Гадина **не** має **ніг**. Унеї **нема** **ніг**.
Наука. Дієслова, що получені з перечкою **не**, жадають також предмету в 2. відмінку.

Перечку „не“ не пишуть разом з дієсловом, а особно!
Задача. Додайте предмет в отсих реченнях: Бог **не** любить —. Не говори —! Ситий **не** знає —. Брехун **не** любить —. Пси не терплять —. Без мўки **нема** —. Гадина **не** має —. Дурний не має —. Не рушай —!

§ 159. Приклади. Дитина бавить ся **лялькою**.
Наука. Деякі дієслова жадають предмета в 6. відм. на питанє: *ким? чим?*

Задача. Розширїть наступуючі реченя предметами в 6. відм., відновїдаючи на питанє: *ким? чим?* і підчеркнїть предмети: Добрий бридить ся —. Дїти тїшать ся —. Родичі журять ся —. Бог править —. Цїсар управляє —. Президент править —. Староста рядить —. Начальник кермує —. Ученики величають ся —. Богач чванить ся —.

§ 160. Приклади. Бабуся оповїдає **унукам байки**.

Наука. а) Деякі дієслова жадають двох предметів, з котрих один стоїть звичайно в 3. відм. на питанє: *кому?* а другий в 4. на питанє: *що?*

б) Однак часом стоять і оба предмети в 4. відм., один на питанє: *кого?* а другий на питанє: *що?*

в) або один в 4. а другий в 2. або

г) один в 4. а другий у 6. відм.

Задача. Розширїть слїдуючі реченя двома предметами: а) Бог дає (**кому?**) (**що?**). Милосердний дарує — —. Учитель завдає — —. Мати проказує — —. Учитель показує — —. Довжник віддає — —. Вода забирає — —. б) Учитель

вишитує (кого?) (що?). в) Учитель учить (кого?) (чого?). г) Не називай (кого?) (чим?)!

§ 161. Приклади. Івась любить школу. Він жадний науки. Він послухний учителеви. Хлопчина тїшить ся книжкою. Він учить ся всего доброго. Всі хвалять его. Нема більше любленого на сьвітї.

Наука. Предметом може бути іменник, заіменник, прикметник, дієприкметник або числівник в 2., 3., 4. і 6. відмінку.

За такими предметами питаємо: кого? чого? — кому? чому? — кого, що? — або ким? чим? і додаємо до сих питань завжди дієслова або прикметник, до котрого они належать.

Задача. Вишукайте в поєдинчих реченнях 66. уст. чит. дієслова і прикметники. питайте ся ними та повисшими питаннями за предметами тих речень і виписіть предмети, які найдете, зазначаючи при тім в скобках їх відмінок!

В. Предмети з приіменниками.

§ 162. *Наука до повтореня. Приіменники є слова, що стоять при іменниках, заіменниках або числівниках і виражають відношенє одної особи, звїрини, річи або роботи до другої. — Кождий приіменник править одним або й кількома із 7-ох відмінків, крім 1го і 5го.*

З 2. відмінком лучать ся приіменники: без, біля, близь, від, верх, вздовж, висше, до, для, замість, згядом, з, зі, із, крім, край, круг, коло, намість, недалеко, низше, окрім, опріч, після, поруч, поуз, побіч, поперек, против, проти, право, ради, серед, сперед, спід, спонід, спонад.

З 3. відмінком лучать ся приіменники: *ід* або *д*,
к або *ік*.

З 4. відмінком лучать ся приіменники: *через*, *про*,
крізь.

З 3. і 7. відмінком лучить ся приіменник: *при*.

З 2. і 4. відмінком лучить ся приіменник: *мимо*.

З 4. і 7. лучать ся приіменники: *на*, *о*.

З 2., 4. і 7. відмінком лучать ся приіменники: *в*, *у*.

З 4. і 6. відмінком лучать ся приіменники: *за*, *під*,
над, *межи*, *між*.

З 2. і 6. відмінком лучать ся приіменники: *з*, *із*, *зі*, *зо*.

З 3., 4. і 7. відмінком лучить ся приіменник: *по*.

Приіменники бувають і зложені.

Зложений приіменник лучить ся з тим відмінком,
якого другий з них вимагає.

Такі зложені приіменники є: *іzza*, *пoзa*, *пoмeжi*,
пoмимo, *ізнід*, *пoпід*, *пoвeрx*, *ізнaд*, *пoнaд*,
змeжi, *спoмeжi*, *спoпpи*, *спoпeрeд*, *oкoлo*,
нaвкoлo, *oкpуги*, *нaвкpуги*, *вeдля*, *зaдля*, *зa-*
мість, *нaмість*, *нaзaд*, *пoзaд*, *пoнизшe*, *пo-*
висшe і т. п.

Зaдaчa. Випишіть із 68. уст. всі приіменники
і напишіть, яким відмінком кожний править. —

§ 163. Приклади. Побожний надіє ся **на** **Бога**!
Бог пам'ятає **о** **всіх**.

Наука. Деякі дієслова жадають предмета з приіменником.

Зaдaчa. Розширіть слідуючі речення предметами,
підчеркніть їх і напишіть в скобках відмінок,
в котрім стоять: Побожний уповає **на** —.
Родичі дбають **о** —. Спустив ся дід **на** —. Не
забувай **на** —! Бідний просить **о** —. Учитель
старає ся **о** —. Богач дуфає **на** —. Не спускай
ся **на** —! Дбай **про** —! Легкодух не дбає **о** —.

В. Прислівники і придатки прислівникові.

а) Поділ прислівників.

164. Наука до повторення. Прислівники означають час, місце, спосіб, ступень і порівнянє, причину, наслідок, замір, припуст і умову дійства — або — они висказують: коли, де, як, як дуже, чому, на що, помимо чого і під яким услівєм щось діє ся.

Прислівники місця є а) на питанє: де? тут, там, всюди, нїде, дебу́дь, деінде, отту́т, оттáм, онтáм, там і сям, денéбудь, блýзько, далéко, недалéко; б) на питанє: куди? сюди́, туди́, горі́, долі́в, куді́сь, нї́куди, наперéд, наза́д, навкру́г, доко́ла, онтуди́, тамтуди́, направи́, бсторонь, назу́стріч; — в) на питанє: відки? відти; відси, нівідки, зусюди.

Прислівники часу відповідають на питанє: коли? відколи? доки? є: тепéр, нї́ні, сего́дня, днесь, вчéра, передучéра, онóгди, ýноді, за́втра, позáвтра, ráно, вéчером, зимі́, лїтї́, торі́к, тогї́д, все, за́всїди, потї́м, опї́ся, давнó, ко́лись, нї́ко́ли, до́си, до́ти, тоді́, тогди́, ко́лине́будь, вже, ще, бувáло, до́сьвіта, ско́росьвіт, си́нчи.

Прислівники способу на питанє: як? є: так, ось-як, ýнак, инáкше, инáче, всї́ляко, нї́як, нї́сяк — нї́ так, не, нї́, дýже, вéльми, на́дто, до́ста, лéдво, трóхи, неабі́як, якне́будь, нева́жру, ба́гато, мнóго, чимáло, ще, згóдом, нáче, мов, немóв, раз, дві́чи, стокра́т, ча́сто.

Задача. Випишіть із слідуючих речень всі прислівники й означіть, який кожний є: Там добре,

де нас нема. Всюди добре, дома найліпше. Ріка не тече горі а долів. Куди баран, туди й вівці. Нині мені, завтра тобі. Що сьогодні можеш зробити, не відкладай на завтра! Рано вставай, пізно лягай! Перше подумай, опісля ділай! Як думаєш, так і говори, не иначе! Всіляко на сьвіті буває. Раз чоловік родить ся, раз і умирає. Не говори ніколи неправди! Туди лози гнуть ся, куди вітер віє. Сироті тоді неділя, як сорочка біла. До пекла дорога дуже легка. Завсіди працуй, ніколи не дармуй! Роби скоро, а їж поволи!

§ 165. Приклади. Оно справді так, неинакше, що лінивство **не** годув, **ні** гріє, **ані** не служить здоровлю, **протівно** дуже шкідливе.

Наука. Є ще й на питанє: *так чи ні?* а) прислівники твердячі: *так, дійсно, справді, авжеж, абійяк, мабуть, може, очевидно, неинакше;* б) прислівники заперечаючі: *не, ні, немає, анїраз, анїтрохи, протівно, навіворіть, ніколи, ніде.*

Задача. Напишіть прислівники твердячі і заперечаючі з пам'яті!

§ 166. Приклади. **Як** ся маєш? **Відки** йдеш? **Куди** Бог провадить?

Наука. Є також прислівники питайні а то: *чи? чому? длячого? по що? коли? від коли? відки? куді? кільки? кільки раз? де? як? як часто? як много? як дїуже? жибі-ж? неажеж?*

Задача. Відповідайте на питайні прислівники відповідними иншими!

б) Творене прислівників.

§ 167. Приклади. Цвіт рожі **красний**. Рожа цвите **красно**. — Праця хлібороба **тяжка**. Хлібороб працює **тяжко**.

Наука. Прислівники творимо з прикметників, змінюючи їх закінчення звичайно на -о.

Задача. Утворіть прислівники із отсих прикметників: **острий, тупий, високий, низкий, короткий, довгий, скорий, повільний, дорогий, дешевий, солодкий, гіркий, легкий, тяжкий, бистрий, милий, простий, тихий, голосний, хитрий, сьмільний, гарний, красний, давний, певний, страшний, далекий, близький, ясний, темний.**

§ 168. Приклади. Зоря сьвітить **ясно**. місяць **яснійше**, сонце **найяснійше**. Срібло продають **дорого**, золото **дорожше**, діаманти **найдорожше**.

Наука. Прислівники, особливо утворені з прикметників, можна степенувати як прикметники, але в 2. і 3. степені кінчать ся они на -е.

Задача. Степенуйте прислівники попередньої задачі!

в) Придатки прислівникові.

§ 169. Приклади. 1.) Бог є **всюди**. 2.) Пильний працює **завсіді**. 3.) Бідний живе **тяжко**.

Наука. Речення розширяємо і придатками прислівниковими.

Розрізняємо придатки прислівникові 1.) місця, 2.) часу і 3.) способу.

За придатками прислівниковими питаємо як за прислівниками, додаючи до питань ще й дієслово, яке є в реченні. Придатки прислівникові місця виражаємо прислівниками місця.

Задача. Розширіть слідуєчі речення придатками прислівниковими і то прислівниками: 1.) **місця**, відповідаючи на питання: а) **де?** Бог є —. Школа стоїть —. Церков стоїть —. Я сиджу —. Ти сидиш —. б) **куди?** Ходи —! Дорога веде —. Брехун не заїде —. в) **відки?** Вітер віє —. Школярі сходять ся —. Сонце сьвітить —. Підемо —.

§ 170. Приклади. Діти вчать ся **в школі**. Зорі стоять **на небі**.

Наука. Придатками прислівниковими місця можуть бути й імена.

Задача. Розширіть наступуючі речення придатками прислівниковими місця, відповідаючи іменами т. є. іменниками і т. п. словами на питання:

а) **де?** — Учимо ся —. Молимо ся —. Жнемо —. Цісар резидує —. Президент мешкає —. Староство є —. Сонце сьвітить —. Риба живе —. Трава росте —. Вода тече —.

б) **відки?** — Сонце сходить —. Вода витікає —. Сіль походить —. Книжки приносять —. Дрова привозять —. Курята виводять ся —. Збіже виростає —. Дощ паде —. Хмари надходять —. Бузьки прилітають —.

в) **куди?** — Потік вливає ся —. Сніг паде —. Ластівки відлітають —. Купець їде —. Товар повертає —. Женці ідуть —. Школярі спішать —. Прут впадає —. Сонце заходить —. Дорога веде —.

§ 171. Приклади. Сонце заходить **вечером**. Сонце заходить **у вечер**.

Наука. Придатками прислівниковими часу можуть бути прислівники часу або й імена.

Задача. Розширіть наступуючі речення придатками прислівниковими часу, відповідаючи 1.) прислівниками часу, а потім 2.) іменами на питання:

а) **коли?** — Учимося —. Їмо —. Не дармуї —! Учнися —! Сонце сходить —. Панотець служить —. Школярі вчать ся. —.

б) **відколи?** — Сонце зійшло —. День настав —. Пильний встав —. Кури сплять —.

в) **доки?** — Бог буде —. Чоловік вчить ся —. Ніч триває —.

§ 172. Приклади. Голуб летить **скоро**. Голуб летить **як куля**.

Наука. Придатками прислівниковими способу можуть бути прислівники способу або імена.

Задача. Розширіть слідуєчі речення придатками прислівниковими способу, відповідаючи на питання: **як?** а) прислівниками способу, б) іменами: Ластівка летить —. Лев рує —. Лїнний лізе —. Пажерливий їсть —. Дош лиє —. Сьпївак сьпїває —. Бесїдник говорить —. Робїтник голодний —.

§ 173. Приклади. а) Лис **дуже** хитрий. б) Снїг тає **від тепла**. в) Плуг потрібний **до ораня**. г) Жнець працює **помимо спеки**. д) Кожух добрий **на мороз**. е) Салом ловлять миши. є) Стїл із дерева.

Наука. Придатки прислівникові способу бувають часто також придатками прислівниковими: а) степені і порівняння на питання: як дуже? б) причини і наслідку на питання: чому? в) заміру на питання: на що? г) припусту на питання: мимо чого?

д) *умови на питанє: на який випадок?* е) *средства на питанє: ким? чим?* — і є) *матерії на питанє: із чого?*

Задача. Розширїть наступуючі реченя придатками прислівниковими:

- а) **степени** (відповідаючи на питанє: як дуже?):
Сонце пече —. Хорий — дихає. Старий їсть —.
Лев — сильний. Вовк — нажерливий.
- б) **причини і наслідку** (на питанє: чому? від чого?):
Вода замерзає —. Лід топить ся —.
День ясний —. Пес утікає —. Бідний плаче —.
Голий трясє ся —.
- в) **заміру** (на питанє: на що?):
Книжка потрібна —.
Кінь добрий —. Збіже росте —. Ученик учить ся —.
Гній потрібний —. Чистота конечна —.
Церков є —.
- г) **припусту** (на питанє: мимо чого?):
Пильний працює —. Весна настане —. Збіже потрібне —.
Спірітус не мерзне —. Ялиця зеленїє ся —.
Вуголь не топить ся —.
- д) **умови** (на питанє: під яким уелівєм? — на який випадок?):
Тестамент потрібний —. Парасоль добрий —.
Лікар конечний —. Сикавка потрібна —.
- е) **средства** (на питанє: ким? чим?):
Старих воробців не ловлять (**чим?**) Видимо —. Чуємо —. Ньюхаємо —.
Смакуємо —. Листи посилаємо —. Люди їздять —.
Хлїбороб оре —. Ходимо —. Пишемо —. Рисуємо —.
- є) **матерії** (на питанє: із чого?):
Пішба зроблена (із чого?). Папір виробляють —. Перо зроблене —.
Зошит зроблений —. Лавка зроблена —.

Сорочка ушита —. Сірак ушитий —. Чоботи роблять —. Шапка ушита —. Капелюх уплетений —. Ножі виробляють —. Корона вибита —. Гелєр укований —. Крейцар зроблений —. Миска виготовлена —.

§ 174. Приклади. Люди молять ся в церкві. Бог помагає в потребі. Пчола працює пильно. Перо потрібне до писаня.

Наука. Придатки прислівникові належать до дієслів і прикметників.

Задача. Винайдіть в слідуючих реченях дієслова та прикметники і питайте ними разом з питаннями науки § 169.—174. за придатками прислівниковими, та виписіть прислівникові придатки, які найдете! Бог не бє буком. Чоловік учить ся до смерти. Не лїнуї ся рано встати а замолоду учити ся! Правда і в морі не втоне. Легкодух жиє безжурно. Розумний говорить як з книжки. Один плаче з горя, а другий з утіхи. Пізнати птицю по пірю. Бог дав руки до мўки. Мимо біди миле житє. Без мўки нема мукї. Молодість минає неначе красний сон. В тревозї памятають люди о Бозї. Пес не втікає від хліба, а від бука. З одного дерева (буває) хрест і лопата. Хоробрий готовий на смерть. Язиком не бовтай! Їжа конечна до житя.

Г. Придатки прикметникові.

§ 175. Приклади. Васильок цвїтка. Васильок пахуча цвїтка.

Наука. Реченя розширяємо і придатками прикметниковими. Придаток прикметниковий належить все до якогось іменника.

За придатками прикметниковими питаємо який? яка? яке? і додаємо іменник, до якого придаток належить.

Задача. Розширіть слідуєчі речення придатками прикметниковими, відповідаючи прикметниками на питання: який? яка? яке? або які? і означеними іменниками: Церков дім (який?). — **бочка** гудить. — **бочка** мовчить. — **праця** не гріє. — **діти** вінець. — **діти** кінець. Пава — **птиця**. — **ученик** вчить ся. І — **віл** би їв. Медвідь — **звір**. Пчола — **комаха**.

§ 176. Приклади. *а)* Буковина край. Буковина **наш** край. *б)* Книжка нова. **Ся** книжка нова.

Наука. Придатками прикметниковими можуть бути і всі заіменники крім особових а то на питання *а)* чий, чий, чий? *б)* котрий? котра? котре?

Задача. Розширіть отсі речення, додаючи до означених іменників *а)* заіменники присвоюючі. *б)* вказуючі і інші:

а) — Цісар зове ся Франц Йосиф. — Цісарева називає ся Єлисавета. — **батько** добрий. — **мати** любить мене. — **родичі** мені дорогі. — **хата** найми́лі́йша. — **учитель** учить нас. — **шеола** любі́а нам. — **село** нам найми́лі́йше.

б) — **книжка** є граматика. — **книжка** є читанка, — **зошит** мій. — **табличка** твоя. — **вляса** наша. — **край** — **обичай**.

§ 177. Приклади. Січень місяць. Січень **перший** місяць.

Наука. Придатками прикметниковими можуть бути і числівники на питання: котрий? котра? котре?

Задача. Розширіть отєї реченя придатками прикметниковими, прикладаючи до кожного означеного іменника числівник: (Котра) **година** обідна. Неділя — **днина**. Грудень — **місяць**. Адам був — **чоловіє**. Їва була — **жінка**. Нині — **днина** — **місяця**. Буквар — **книжка**.

§ 178. Приклади. *а)* Чернівці столиця. Чернівці столиця **Буковини**. *б)* Чернівці місто. Чернівці місто **над Прутом**.

Наука. Придатками прикметниковими можуть бути *а)* іменники в 2. відм. т. зв. **придатки іменникові** або *б)* іменники з приіменниками т. зв. **придатки приіменникові** на питанє чий? чия? чие? або який? яка? яке?

Задача. Розширіть наступуючі реченя придатками прикметниковими, прикладаючи до означених іменників:

а) іменники в 2. відм. (відповідаючи на питанє чий? чия? чие?) Австрія **цїсарство** —. Відень **столиця** —. Прут **головна ріка** —. Львів **головне місто** —. Буда-Пешт **столиця** —. Качика **копальня** —. Гуцули **жителі** —.

б) іменники з приіменниками (на питанє котрий? котра? котре?) — дорога **легка**. Пригода — **дорога**. Їзда — **приємна**. Подорож — **тяжка**. Ловля — **небезпечна**. Козаки — **звались Запорожцями**. Краї — **звуться Долитавщина**. Землі — **називаються заморські**. Люди — **називаються селяни**.

§ 179. Приклади. Федькович **Буковинець**. Поет Федькович **Буковинець**. — Відень **столиця**. Місто Відень **столиця**.

Наука. Придатком прикметниковим може бути іменник, що згоджує ся з іменником, до котрого він приданий, в відмінку. Такий додаток називає ся *прикладка* і відповідає на питанє *котрий? котра? котре?*

Задача. Розширіть слідуючі речення прикладками до означених іменників: — **Йосиф** орав. — **Марія Тереса** придбала Буковину. — **Володимир** охрестив Русь. — **Данило** збудував — **Львів**. — **Йосиф II.** був син — **Марії Тереси**. Чернівці головне місто — **Буковини**.

§ 180. Приклади. Фердинанд I. зніс панщину. Фердинанд I., **цісар Австрії**, зніс панщину.

Наука. Прикладка може стояти і по іменнику, до котрого належить; тоді відділяємо її спереду і ззаду протинками.

Задача. Підчеркніть в слідуючих реченнях прикладки і відділіть їх спереду і ззаду протинками: Йосиф II. син Марії Тереси любив дуже нарід. Кароль VI. батько Марії Тереси оставив цісарство своїй дочці. Марія Тереса дочка цісаря Кароля VI. була цісаревою. Маршал Радецкий славний войовник знаний і руским людем.

§ 181. Приклади. Мореплавець Колумб відкрив Америку. Героя Андрія Гофера розстріляли вороги. Ми вірні Цісареві Франц-Йосифови I-му.

Наука. Придатки годять ся звичайно з іменниками, до котрих они придані, в роді, числі і відмінку.

Задача. Означіть в попередних задачах рід, число і відмінок іменників і їх придатків!

- § 182. Приклади. а) На руці є **пять** пальців.
 б) В морі **богато** води. в) Маю **двоє** очей.
 г) Корона є **пів** золотого.

Наука. Числівники а) головні від п'ять в гору, б) невідмінні числівники неозначені, в) збірні і г) дробі (пів і т. п.) лугать ся все з 2. відм. іменника, до котрого належать.

Задача. Розширіть слідуєчі речення придатками прикметниковими до означених іменників і ужи́йте до того числівників:

- а) **головних**: Рука має — **пальці**. Тиждень має — **дні**. Рік має — **місяці**. Сотка має — **десятки**;
 б) **неозначених**: На небі — **зв'язди**. В зимі — **птиці**. В морю — **пісок**;
 в) **збірних**: Мої родичі мають — **діти**. Качка виводить — **качата**. Курка виводить і — **курята**;
 г) **дробів**: Дванацять години є — **доба**. Три місяці чинять — **рік**. Двацять і п'ять гелерів є — **корона**.

3. Розставка слів в реченю.

- § 183. Приклади. а) **Учитель хвалить ученика**
 (підмет) (присудок) (предмет.)
 1. 2. 3.

Кожний **учитель хвалить** радо **пильного ученика**.

(прид.) — — (прид.) (прид.) —
 (прикм.) (прикм.) (прикм.) (прикм.)

- б) **Гріє місяць?** — Чи **місяць гріє?**
 (прис.) (підм.) (підм.) (прис.)

в) **Хто** вічний? — **Чи** єнї потрібний?

Як називає ся наш Цісар? **Коли** припадає день
єго уродин? — **Кому** на вік, **тому** на лїк. —
І в давні лїта бувала біда.

Наука. а) Слова розставляємо в реченю звичайно так:
**Наперед іде підмет, потім присудок, опісля
аж предмет.** Придатки прикметникові стоять
перед іменниками а прислівникові **по дієсловах**
та прикметниках. Се є звичайний **порядок**
слів в реченю. Коли-ж на яким слові кладемо біль-
ший натиск, тоді посуваємо єго звичайно назад,
часом знов аж на сам перед.

б) В реченнях питайних стоїть часто перше присудок
а потім аж підмет.

в) Заіменники і частиці питайні та відносні і злуч-
ники стоять на початку реченя.

Задача. Порівняйте розставку слів в поєдинчих
реченнях 174. задачі з попередною наукою
і підчеркніть слова, що не стоять на зви-
чайнім місці!

§ 184. Приклади. Господи, помилуй! Слава Тобі,
Боже наш, слава Тобі!

Наука. Оклики і иньші такі слова вставлені в реченя,
відділяємо запинкою. Коли таке слово стоїть в се-
редині реченя, то має запинку спереду і ззаду.

Задача. Відділіть в слїдуючих реченнях вставлені
слова запинками: Боже будь Ти покровитель
Цісарю! Учи ся дитино! Учіте ся брати мої
думайте, читайте! Не нам Твої діла судити
Боже наш великий! Ти Господи помагаєш по
свїті ходити. Благо тобі друже-брате як
є в тебе хата! Мій Боже милий як то мало

святих людей на світі стало! Прозріте люди день настав. Обниміте брати мої найменшого брата! Все кажуть від Бога. Така вже бачите його доля.

4. Скороченє слів.

§ 185. Приклади. 1 зр. має 2 К або 100 кр. або 200 л. — Св. Николай покровитель дітей. В лісі живе вовк, лис і др. звірі.

Наука. Для вигоди скорочуємо в письмі поодинокі слова, котрі часто повторяють ся.

Задача. Винайдіть із поданих низше обяснень, що означають слідуючі скороченя: і т. д. — і т. п. — і т. др. — і т. н. — н. пр. — т. є. — т. зн. — т. зв. — гл. — п. — Др. — зр. — кр. — р. — св. — ц. к. — сл. — Вп. — Впр.

Обясненя скорочень: святий, цісарско-королівський, гляди, Доктор, золотий риньський, і так далі, і таке друге, і таке иньше, і тим подібне, крейцар, на примір, пан, рік, слідуючий, так званий, то значить, Високопреподобний, Високоповажаний.

5. А. Реченя зложєні. — Злучники.

§ 186. Приклади: Я і сестра діти наших родичів. Я син а она донька.

Наука до повтореня. Злучники злучують слова з словами або реченя з реченнями. Такі злучники є: і, й, а, та; тай, або, а́дже, але, одна́к, та́к, же, та́же, та́кож, та́кже, нї, нїм, нїж, а́нїж, чим, чи, нїби, ге́йби, на́че,

ненáче, мов, немóв, як, ко́лий, на́ко́лий, скóро, за́ки, до́ки, аж, бо, позая́к, б́тже, то́му, протé, то, що, щоби́, абі́, ко́бі, я́кби, на́йби, не́жáй, хоть, хоч.

Задача. Випишіть із 39. уст. чит. всі злучники!

§ 187. Приклади: Сонце гріє, сніги стопились, травка прозябає, пташки співвають; весна на-стала.

Наука. Реченя, що висказують кілька гадок, отже зложéні з двох або більше речень, називають ся реченя зложéні. Реченя зложéні розділяємо знаками перепинання.

Задача. Випишіть із сліду́ючих речень зложéні і назначіть по ко́ждім цифрами в ско́бках, з кілько речень оно складає ся: Смуток короткий, уті́ха ві́чна. — Що обі́цяєш, обду́май добре, аби опі́сля не жа́лувати. — Де нема ска́рги, там нема й су́ду. — І сла́вний чо́ловік умирає, але є́го сла́ва ві́чно тре́ває. — Ча́с доро́гий, не марну́йте є́го! — Лю́ди шану́ють здоро́ве аж то́ді, як є́го стра́тять. — Зда́й ся на Бо́га; Ві́н си́льна підмо́га. — Не бо́гацтво у́щастливля́є чо́ловіка, тілько за́доволе́нє робить є́го щастли́вим. — Хто ле́гкові́рний, того ле́гко ошу́кують. — Сьві́т забу́ває ча́сто, що не все те пра́вда, що лю́ди плету́ть. — Не ві́р усе, що чу́єш; не говори́ все, що зна́єш; не дава́й все, що ма́єш: не жада́й у́сего, що ви́диш; не роби́ все, що мо́жеш! — Помага́й бі́дним, бо́ й они́ тво́ї бра́тя. — Не бу́ло би́ шахра́їв, як би́ не бу́ло тумані́в. — Хто хо́че до́вго жи́ти, на́й стара́є ся, щоби́ сво́го ві́ку не короти́в.

§ 188. Приклади: **Ходимо до школи**, щоби учити ся. **Не все золото**, що ся сьвітить.

Наука. Реченє, що висказує гадку головну і звичайно само для себе зрозуміле, називає ся **головне**. Реченє, що висказує гадку **побічну** і само про себе звичайно не висказує повної (зрозумілої) гадки, зове ся **побічне**.

Задача. Підчеркніть в попередній (187.) задачі речення головні!

§ 189. Приклади. Лїний дві рази ходить, а скупий дві рази платить. У барана круті роги, у злодія довгі ноги.

Наука. Зложені речення, що складають ся із самих речень головних, називаємо **співпорядкові**.

Задача. Винайдіть в 187. задачі речення співпорядкові!

§ 190. Приклади: Як собі постелиш, так ся виспиш. Не треба обіцяти, коли не можеш слова додержати.

Наука. Речення зложені з речень головних і побічних називаємо **підпорядкові**.

Задача. Винайдіть в 187. задачі речення підпорядкові!

§ 191. Приклади. Літо тепле, а зима холодна. Не сьмій ся з других: бо і з тебе сьміяти ся будуть. Гроші мідь, одіж попіл, здорове золото.

Наука. Речення співпорядкові розділяємо звичайно запинкою (,), а більше відрубні середником (;) злучуємо-ж їх злучниками співпорядковуючими: **а, або, адже, але, бо, же, і, не тільки — але також, нї, однак, почасти — почасти, прецінь, раз — раз, та, тай, таже, таки, також, таже, то, чи.**

Задача. Виписіть із 187. задачі речення співпорядкові і підчеркніть в них запинки і злучники.

§ 192. Приклади. Доки сонце зійде, роса очи виїсть. Їмо, аби жити.

Наука. Реченє побічне є підпорядкове головному, бо без головного не виражає вповні зрозумілої гадки.

Задача. Винайдіть в 187 задачі речення побічні!

§ 193. Приклади. На те й є щука, **аби** карась не дрімав. **Чим** більше хто вчить ся, **тим** більше й знає.

Наука. В реченнях підпорядкових розділяємо поодинокі речення також запинкою (,), а коли вони більше відрубні, то середником (;), злучуємо-ж їх злучниками підпорядковуючими: **аби, аж, бо, доки, замість, коби, наскільки, оскільки, скоро, тільки, що, хоч, чи, чим — тим, що, щоби, як.**

Задача. а) Додайте до отсих побічних речень знані вам з приповідок речення головні: Аби хліб та вода, —. —, бо і з тебе сьміяти ся будуть! Доки сонце зійде, —. Коби хліб, —. Коли тревога, —. Наколи робив ти мало, —. Скоро по тревозі, —. Хоть не потече, —. Хоч не красне, —. Чим далше в ліс, —. Щоби лиха не знати, —. Як собі постелиш, —. —, ніж чужа перина. б) Підчеркніть в сих реченнях запинки і злучники!

§ 194. Приклади. **Скоро** сонце зійде, настає день. — День настає, **скоро** сонце зійде.

Наука. Речення побічні можуть стояти перед головними або по головних.

Задача. Зазначіть, котрі з речень побічних попередньої (193.) задачі стоять перед головними, а котрі по головних.

Б. Роди речень побічних.

§ 195. Приклади. **Годний** не голодний. **Хто** годен, той не голоден.

Наука. Кожду часть речення т. є. підмет, присудок, предмет, придаток прикметниковий і прислівниковий можна перетворити на реченє побічне.

Підмет замінюємо на осібне реченє побічне, коли поставимо перед підмет, що часто змінє свій вид, заіменники відносні: *хто* або *що*, а перед останні часті реченя ставляємо запинку і заіменник вказуючий: *той*, *та* або *то*.

Задача. Винайдіть підмети слідуючих речень і перетворіть їх на побічні реченя підметові: Годний не голодний. Шукаючий пайде. Не все сьвітятьє золото. Дбаючий має. Посіяне зійде. Минаючий церков щастя не має. Дармуючий голодує. Задоволений щастливий. Правда не гріх.

Наука. Реченя побічні утворені з **підметів** називають ся **підметові**.

За реченями підметовими питаємо ся реченєм головним, але замінюємо его заіменники вказуючі: той, та, то, на питаїні: хто, що?

Задача. Винайдіть з виробу попередньої задачі сего § реченя головні, і питайте ними за реченями підметовими!

§ 196. Приклади. **Заплата як** робота. **Яка** робота, така заплата.

Наука. Коли замінюємо присудок на осібне реченє побічне, то додаємо до підмета і єго додаткіє спереду або ззаду відповідний заіменник вказуючий і запинку, а перед змінений часто вид присудка і єго додатки, відповідний заіменник відносний.

Задача. Перетворіть присудки слідуєчих речень на реченя побічні: Заплата як робота. Крам як пан. Твоє сьвідощтво заслужене. „Богдай-здоров“ як „помагайбіг“. Корінь як насінь. Слуга як господар. Син як тато.

Наука. Реченя побічні утворені з присудків називають ся присудкові.

За реченнями присудковими питаємо реченєм головним, замінивши єго заіменник вказуючий на питайний: який, яка, яке?

Задача. Винайдіть із виробу попередної задачі сего § головні реченя й питайте ся ними та заіменниками: який? яка? яке? за реченнями присудковими!

§ 197. Приклади. Бог знає діло. Бог знає, що ділає.

Наука. Коли замінюємо предмет на осібне реченє побічне, то відділюємо єго часом в зміненім виді разом з додатками, які має, запинкою а вяжемо заіменником відносним з прочими частинами реченя, по котрих додаємо часом заіменник вказуючий або злучник: що.

Задача. Зробіть із предметів слідуєчих речень реченя побічні: Бог знає діло. Знає Бог з неба потреби кожного. Не кивай чужого! Не чвань ся красою! Не вір лизунам! Говори правду! Брехунам ніхто не вірить. Доброму всюди добре.

Стереженого Бог стереже. Добрий тішить ся добрим.

Наука. Реченя побічні утворені з **предметів** називають ся **предметові**. За реченнями предметовими питаємо головними, поставивши *оперед* них заіменники питайні: *кого, чого? — кого, що? — кому? чому? або ким? чим?*

Задача. Винайдіть у виробі попередньої задачі сего § реченя головні і питайте ними за предметовими!

§ 198. Приклади. Весна то пора найбільше **вижида**на. Весна то пора, **котрої** найбільше **вижидають**.

Наука. Коли перемінюємо **придаток** прикметниковий на реченні прикметникове, то відділяємо його звичайно в зміненім виді разом з його **придатками** від прочих чистий реченя **запунктою**, а перед него ставляємо відповідний заіменник відносний або **злучник** а часом і **прислівник**.

Задача. Перемініть **придатки** прикметникові в отсих реченнях на реченя побічні: Весна то пора найбільше вижидана. Вітчизна край нам наймильнійший. Люблю читати твори П'євченкові. Сонішник має цвіт все до сонця звернений. Учитель любить учеників пильних. Грішників страхає віра в стоашній суд. Наймильше мені село родинне. Конець літа то час відлету ластівок.

Наука. Побічні реченя утворені з **придатків** прикметникових зовуть ся реченя **прикметникові**. За реченнями прикметниковими питаємо реченнями головними, приложивши до їх іменника, до котрого відносить ся **придаток** прикметниковий, *спереду*

заіменники питайні: який, яка, яке? або котрий, котри, котре?

Задача. Винайдіть у виробі попередньої задачі сего § речення головні й питайте ними за реченнями прикметниковими!

§ 199. Приклади. Сонце показує ся **на сході**.
Сонце показує ся там, **де сходить**.

Наука. Коли перемінюємо придаток прислівниковий місця на реченє побічне, то ставляємо перед той придаток, що звичайно змінє свій вид, і перед належні до него части прислівники: де, куди або відки, а по останних частях реченя ставляємо прислівники: тим, туди або відти. Оби реченя роздїляємо запинкою.

За реченнями місцевими питаємо реченнями головними, додавши до них слова: де? куди? або відки?

Задача. Винайдіть із слїдуючих речень зложених головні і питайте ними за місцевими: Де згода в семействі, там мир і тишина. Де два бють ся, третій користує. Де кого не просять, звідтам нечемно виносять. Де тебе люблять, там не вчащай! Де тя не люблять, там не заглядай! Де люди, там добре буде. Де огонь, там і дим. Не пхай ся там, де тебе не треба. Відки прийшло, туди пішло. Куди не глянь, всюди погано. Там тільки добре, де нас нема. Куди вітер віє, туди лози гнуть ся. Відки сонце сходить, відти сьвіт приходить. Де нема сьвятої волі, не буде там добра ніколи.

§ 200. Приклади. З **прилетом** ластівок настає весна. **Скоро ластівки прилітають**, настає весна.

Наука. Речення побічні, що виражають час, коли то сталося, що в головнім реченю сказано, називаються часові.

За реченнями часовими питаємо головними, замінивши в них прислівники: тоді, як, коли, доти, від тогди і т. п. на: коли? відколи? або доки?

Задача. Винайдіть речення часові з межі слідуєчих речень зложених: Доки сонце зійде, роса очи виїсть. Доки буду, не забуду. Скоро ластівки відлітають, настає осінь. Як день настане, будить ся всяка твар зі сну. Відколи винайшли штуку друкарську, відтогди змоглась просвіта. Доки жиє надія в хаті, нехай живе, не виганяй! Господь дожидає, поки правда перед людьми стане.

§ 201. Приклади. Сніг тає від тепла. Сніг тає, бо тепло.

Наука. Речення побічні, що виражають причину, чому то сталося, що в головнім реченю сказано, називаються причинові. Речення причинові зачинаються звичайно злучниками: бо, поневаж. За реченнями причиновими питаємо ся головними, поставивши перед них питанє: чому?

Задача. Додайте до слідуєчих речень головних причинові, відповідаючи, чому оно так діє ся. Сніг тає, бо —. Вода замерзає, —. Пара піднімаєсь, —. Дощ паде, —. Ріка не витікає, —. Море не переповняєсь, —. Вікна замерзають, —. Чоловік не є вічний, —. Трава зівяла, —. Буде дощ, —. Буде погода, —.

§ 202. Приклади. Сніг стопить ся від тепла. Сніг стопить ся, скоро буде тепло.

Наука. Реченя побічні, що виражають умову, від котрої зависить те, що сказано в головнім реченні, називають ся **умовні**.

Реченя умовні зачинають ся звичайно злучниками: *коли, коли, наколи, скоро, як.* За реченнями умовними, питаємо реченнями головними, поставивши сперед них питає: *коли?*

Задача. Відповідайте, від якої умови, (якого услів'я) зависить сповненє того, що сказано в головних реченнях попередної (201.) задачі і означіть речення умовні!

§ 203. Приклади. Ходимо до школи задля **науки**:
Ходимо до школи, **аби** **учити** ся.

Наука. Реченя побічні, що виражають замір, на що діє ся то, що сказано в реченнях головних, називають ся реченя **замірові**.

Реченя замірові починають ся звичайно злучниками: *аби, щоби.*

За реченнями заміровими питаємо головними, поставивши перед них питання: *на що? по що? до чого?*

Задача. Скажіть, на що? по що? до чого? робимо те, що сказано в слідуючих реченнях і підчеркніть реченя замірові: Ходимо до школи, **аби** —. Учимо ся, **щоби** —. Набираємо розуму, —. Працюємо, —. Їмо, —. Ходимо до церкви, —. Молимо ся, —. Вчимо ся мови, —. Говоримо, —.

§ 204. Приклади. Не поможе, **хоч** плач.

Наука. Реченя побічні, що виражають **припуст**, **помимо** котрого стане ся то, що сказано в головнім реченні, називають ся **припустові**.

Реченя припустові починають ся злучниками: *хоть, хотя, хоч, хоча.*

За реченнями припустовими питаємо головними, додавши до них спереду питанє: помімо чого?

Задача. Винайдіть речення припустові змежи слїдуючих зложених: Хоча лежачого й не бють, то і полежать не дають ледачому. Хоч не потече, то капне. Хоть біда, то гоц! Хоть тяжко жить на сьвітї, а хочеть ся жить. Нема нічо, хоч гинь. Не поможе, хоч і плач. Хотя учитель карає, то все добра бажає. Хоч рідко, але багато.

§ 205. Приклади. Від нинїшнього морозу аж око вяне. Нинї такий мороз, **що аж око вяне.**

Наука. Реченє побічне, що виражає **наслідок**, який виходить із того, що в головнїм реченнї сказано, називає ся **наслідкове**.

Речення наслідкові зачинають ся звичайно злучниками: аж, доки, що, так що, що аж.

За реченнями наслідковими питаємо головними, додавши спереду замість слів: так, такий, така, таке, питання: як? який? яка? яке?

Задача. Винайдіть змежи слїдуючих речень наслідкові і підчеркніть їх: Буря буває й така, що аж дуби вириває. Лев рує, аж сун побирає. Лїнивство таке повільне, що біда его доганяє. Сироти плачуть, що аж серце краєсь. Декоτριий такий лїнивий, що й їсти єму тяжко. В північних сторонах буває так зимно, що й живе срібло цїпенїє. В краях теплої полоси весь рік так тепло, що снїгу там ніколи не видати. В містї такий гамір, що аж глушнить.

§ 206. Приклади. Смерть лїпша від нечестного життя. Лїпше вмерти, **ніж нечестно жити.**

Наука. Реченє побічне, що виражає порівнянє того, що в нїм сказано, із тим, що сказано в головнім реченю, називає ся реченє **порівнюоче**.

Реченя порівнюючі зачинають ся звичайно злучниками: **як, мов, наче, нїж, чим.**

За реченнями порівнюючими питаємо реченнями головними з додатком слова: **як?**

Коли в головнім і побічнім реченю присудок однаковий, то пропускаємо его в реченю побічнім, тоді відпадає й запинка.

Задача. Винайдіть змежи слідуючих речень зложених порівнюючі й підчеркніть їх: Ліпше вмерти, нїж нечестно жити. Стоїть як слуп. Гине мов риба за водою. Надув ся як трюхан. Виє як голодний вовк. Ходить як сліпий. Плаче наче дитина. Богач має ся часом гірше нїж бідак. Нема ліпше як дома. Гадка скорша нїж блискавка. Мовчить мов без'язикий. Чим далше в ліс, тим більше дров. Чим більше, тим ліпше. Нема гірше, як в неволі про волю згадувать. Як собі постелиш, так ся виспиш. Ліпше не родитись, нїж Бога гнівити.

§ 207. Приклади. а) 1. **Хто працює**, не бідує. — 2. **Який жнець**, такий снопець. — 3. Голодний їсть, **що му дадуть**. — 4. Корова, **що багато рече**, дає мало молока.

б) 1. Де **люди**, там добре буде. — 2. Коли **скінчиш роботу**, тоді аж думай про охоту!

в) 1. Працюємо, **аби жити**. — 2. Сонце **світить**, аж за очі ловить. — 3. Піч тепла, **поневаж** в ній горів огонь. — 4. **Хоч смерть** за **плечами**, гадки за горами. — 5. Ліпше нині воро-

бець, ніж завтра голубець. — 6. Буде розум, скоро буде наука.

Наука. а) Побічні речення можуть проте бути: 1.) підметові, 2.) присудкові, 3.) предметові, 4.) прикметникові і 5.) прислівникові.

б) Прислівникові речення можуть бути: 1.) місцеві, 2.) часові і 3.) способові.

в) Речення способові можуть бути: 1.) замірові, 2.) наслідкові, 3.) причинові, 4.) припущові, 5.) порівнюючі, 6.) умовні.

Задача. Винайдіть із 141. уст. чит. речення зложені та скажіть, які речення побічні в них є!

6. Розставка речень.

§ 208. Приклади. а) **Хто** працює, той не голодує. — Той не голодує, **хто** працює. б) Той, **хто** працює, не голодує.

Наука. а) Реченє побічне може стояти перед головним або по нїм; тоді стоїть межи ними **одна** запинка.

б) Реченє побічне може бути і вставлене в середину реченя головного, тоді стоїть перед ним і по нїм **запинка**.

Задача. Винайдіть з 83. уст. чит. реченя зложені, в котрих є побічні реченя вставлені.

7. Реченя стягнені і пропускові.

§ 209. Приклади. **Рільник** оре. **Рільник** сїє. — **Рільник** оре і сїє. — **Золото** металъ. **Срібло** металъ. **Зелізо** металъ. — **Золото**, **срібло** і **зелізо** металі. — **Урядник** працює. **Рільник**

працює. Ремісник працює. — Урядник, рільник і ремісник працюють.

Наука. Два або й більше речень, що мають одну і ту саму часть спільну, себто один і той сам підмет, присудок, предмет або придаток, стягаємо до купи. Спільна часть остає лиш в однім із стягнених речень, а з прочих випадає. Таке реченє називає ся **стягнене**. Стягаємо реченя, щоби не повторяти одно слово по кілька раз.

Два стягнені реченя вяжемо злучниками; коли-ж є їх більше, то розділяємо всі запинками, лише два послідні вяжемо злучником.

Спільний присудок стоїть в стягненім реченю звичайно в множині.

Задача. а) Стягніть слідуючі реченя: Бог всемогучий. Бог предобрий. — Ученики читають. Ученики пишуть. Ученики рахують. — Соловій сьпіває. Жайворонок сьпіває. — Крук птиця. Кавка птиця. — Курка несе яйця. Качка несе яйця. — Ластівка нищить овади. Паук нищить овади. Жаба нищить овади. — Добрі діти родичам вінець. Лихі діти родичам кінець. — В морю є зьвірі. В морю є рослини. В морю є мінерали. — В ночі сьвітить місяць. В ночі сьвітять зорі. — б) Вишукайте із 53. уст. чит. всі реченя стягнені!

§ 210. Приклади. В лісі є: лис, вовк, серна, олень і иньші зьвірі.

Наука. Коли в стягнених реченнях вичисляємо предмети, то пишемо перед тям **вичисленем** двокропку (:).

Задача. Напишіть, котрі зьвірі живуть : а) в полі, б) у воді, в) в землі!

§ 211. Приклади. а) Ісус Христос сказав: „Пустіть дітий до мене!“ б) „Пустіть дітий до мене!“ сказав Ісус Христос. в) „Пустіть,“ сказав Ісус Христос, „дітий до мене!“

Наука. а) Коли наводимо чийсь слова так само, як він їх сказав, то ставимо перед ними і по них **знаки наведення** („ “)

Коли є перед наведеними словами ще інші слова, то відділяємо їх **двокропкою** (:).

б) Коли по наведених словах сліднують інші слова, тоді відділяємо їх **запінкою** (,).

в) Коли слова наведені перервані іншими, тоді відділяємо їх **запінками** а кожду частину наведених слів ставимо **межі наведення**.

Задача. Випишіть із 1. части 9. уст. чит. речення наведені!

§ 212. Приклади. а) (Дай Боже) добрий день! — Добрий день! (Як дасть) громада по нитці, а (буде) сироті сорочка. — Громада по нитці, а сироті сорочка.

б) (Я) пишу. Пишу. — В лісі (є) всякі дерева. В лісі всякі дерева.

Наука. а) Речення, в котрих **пропущена** **конечна** **часть**, називають ся **пропускові**.

Звичайно пропускаємо частини речень, котрі самі собою розуміють ся, як н. пр. в часто уживаних **помовках**, **приповідках** і т. п., або котрих із попереднього речення, особливо з питання легко догадати ся.

б) В рускій мові пропускаємо звичайно **займенники особові**: **я, ти, ми, ви, они** — і **дієслово**: **є**.

Задача. Котрі слова пропущені в слідуючих реченнях скорочених? — Добрий вечер! Здоров!

Добра ніч! **День** добрий! (Не кажіть: „Дзїнь добрий,” та ні „Дзїнкую!”) Куди? До міста. До церкви. У поле. На торг. — Відки? З храму. — Вон! — Дешева рибка, погана юшка.

8. Розбір слів і речень.

1. Розбір слів.

§ 213. Розбираючи (аналізуючи) слова, означуємо слідуєчими скороченнями:

при **іменниках** (ім.): їх рід (м., ж., с. р.), число (од., мн.), відмінок (відмк. 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7.) відміну (відм. 1., 2., 3.) взорець (взор. 1., 2., 3.);

при **прикметниках** (прикм.) їх рід, число, відмінок, степень (степ. 1., 2., 3.);

при **заіменниках** (заім.): чи они особові (особ.), присвоюючі (присв.), указуючі (ук.), питайні (пит.), відносні (відн.), неозначені (неозн.), чи зворотні (звор.), і їх рід, число та відмінок;

при **числівниках** (числ.), чи они головні (гол.), порядкові (пор.), неозначені (неозн.), поділові (под.), чи множні (множ.), і їх рід, число та відмінок;

при **дієсловах** (дієсл.), їх особу (ос. 1., 2., 3.), число, (од., мн.) — час (теп., мин., давном., буд.), спосіб (виск., можл., приказ.), відміни (1., 2., 3.) взорець (1., 2., 3., 4., 5.), або чи то є дієіменник (дієім.), дієприкметник (дієприк., діяль., страд., теп., мин., рід, число), чи дієприслівник (дієприсл., теп., мин.);

при **прислівниках** чи они є (присл. час., міс., спос., тверд., запер., пит. чи степ.);

при **приіменниках** (приім.); відмінок, котрим правлять:

при **злучниках** (злуч.), чи они співпорядкові (спор.), чи підпорядкові (підпор.);

при **окликах** (окл.).

2. Розбір речень.

§ 214. Розбираючи речення, означаємо речення і їх часті слідуючими скороченнями:

підмет (підм.),

присудок (присуд.),

предмет (предм.),

придаток прикметниковий (прид. прикм.),

придаток прислівниковий (прид. присл., прид. присл. міс., час., спос.).

речення поєдинче (реч. поєд.),

„ **розширене** (реч. розш.).

„ **нерозширене** (реч. нерозш.).

„ **зложене** (реч. злож.),

„ **головне** (реч. гол.),

„ **побічне** (реч. поб.),

„ **підметове** (реч. підм.).

„ **присудкове** (реч. присуд.).

„ **предметове** (реч. предм.),

„ **прикметникове** (реч. прикм.).

„ **прислівникове** (реч. присл.: реч. час., міс., спос., прич., умов., зам., прип., насл., порів., відн.),

„ **стягнене** (реч. стяг.).

3. Взорець розбору слів і речень.

§ 215.

Учитель	Реч. поєд. розш.	підм.	ім., м. р., од., 1. відмк., 1. від., 2. взор.
оповідає		присуд.	дїєсл., 3. оє., од., теп., спос. внеск., 1. відм., 1. взор.
в		—	приім., 7. відмк.
школі		прид. приєл. міс.	ім., ж. р., од., 7. відмк., 2. відм., 1. взор.
ученикам		предм.	ім., м. р., мн., 3. відмк., 1. відм., 1. взор.
часом		прид. приєл. час.	приєл. час.
хороші		прид. прикм.	прикм. ж. р., мн., 4. відмк., 1. степ.
байки.		предм.	ім., ж. р., мн., 4. відмк., 2. відм., 1. взор.

З а д а ч а. Розберіть після сего взірця слова і речення
задач §§. 186—212!

Часть IV.

П р а в о п и с ь .

1. Самозвуки.

§ 216. Приклади. Говори і пиши: **мясо**, не **мй**со; **жаба**, не **же**ба; **ходять**, не **ходя**; він **робить**, не він **роби**; **сіль**, не **сіль**; **дім**, не **дїм**; **червоні**, не **червонї**; **ніч**, не **нїч**; **пишеш**, не **пишиш**; **час**, не **чис**; **орел**, не **орев**; **садів**, не **садїв**; **виби**рати, не **вібер**ати; **зби**рати, не **збер**ати; **люди**, не **люде**; **людий**, не **людей**; **дарувати**, не **даровати** і т. д.

Наука. Пиши кожде слово так, як єго правильно вимовляти належить. Правильної вимови вчить нас грамати́ка.

Задача. Напишіть який уступ читанки із пам'яті й поправте єго потім після книжки!

§ 217. Приклади: **дарувати**, **дарував**, **дарую**; але **дарований**; — **малювати**, **малював**, **малюю**; але **малЬований**.

Наука: В дієсловах на -увати і -ювати говоримо і пишемо се окінченє, а не -овати і -ь(й)овати, тільки дієприкметник страдальний минушости кінчить ся звичайно на -ований і -ь(й)ований, коли те о має наголос.

Задача. Напишіть 1. особу одн. всіх 3 часів та дієприкметники і дієприслівники дієслів: шрубувати, будувати, годувати, друкувати, зимувати, рахувати, рисувати; — малювати, працювати, воювати!

§ 218. Приклади: утирати (бо утираний), утерти, люди (бо людий), будеш (бо будеш), робиш (бо робиш), до мене (бо мені), тебе (бо до тебе).

Наука. Відріжняємо *е* та *и* легко, коли мають наголос.

Задача. Випишіть із 8. уст. чит. слова, що мають звуки *е* та *и*, та підчеркніть ті букви!

219. Приклади: вибрати (не вибрати), вибір (не вибір).

Наука. Приставку *ви-* не говорять і не пишуть як *ві-*!

Задача. Додайте до дієслів 217. задачі приставку *ви-*!

20. Приклади: стіл, стола; мід, меду; лід, леду.

Наука. Звук *і* та *ї* відріжняємо після презвучу та м'ягчення попереднього шепелозвука.

Задача. Напишіть 1. відм. одн. іменників: бори, вози, гості, діли, покої, кіти, кости, лами, мости, носи, ночі, пости, роги, соли, токи, ходи, чопи слабости; папері, меди, печі, купелі, замети; — осени, леди, постелі, студени, одежі.

§ 221. Приклади: сад, садів; медвідь, медведів; край, країв.

Наука. Мужескі іменники, що кінчаються в 1. відм. одн. на шепелозвук *твердий*, мають в 2. відм. мн. окінченні *-ів*, а ті, що на *м'який*, *-їв*.

Задача. Напишіть 2. відм. мн. іменників: клин, голуб, дух, цап, брат, пес, стіл, голос, сон

когут, кут, млин, ніс, околіт, гарбуз, цвѣркун;
— **приятель**, олень, палець, локоть, зять,
мотиль; — **зуб**, бич, комар, віз, рискаль, гай,
син, дощ, жалъ, книш, день, гній.

§ 222. Приклади. На груші білі цвѣти. Пишемо на білім папері. Не пиши на білій стіні!

Наука. Прикметники мають у відмінках і не ї.

Задача. а) Напишіть 1. відм. мн. прикметників:
чорний, зелений, білий, багатий, пахучий, кра-
сний, твердий, кривовязий, дужий, босий, ситий!

б) Напишіть 7. відм. одн. сих прикметників з муж.
іменником, відповідаючи на питанє: О чім гово-
римо?

в) Напишіть так само 3. і 7. відм. одн. для жень-
ского роду!

§ 223. Приклади. Передновок **тяжкий** час. Жаба
скаче. Ягода червона. Лїнивi не **хотять** учити
ся. Теля ссе. Котя нявкає. Годинник **ходить**.

*Наука. Говоріть і пишiть: тяжкий час, а не тежкий
чис; жаба, а не жеба; ягода, а не егода; хотять
а не хоте: ся, а не си анї се; теля, а не тэле;
ходить, а не ходи: вівця, а не вівца, і т. п.*

Задача. Напишіть по кілька слів із складами: бя,
дя, зя, я, мя, пя, ся, тя, ця; — жа, ча, ша,
ща; — кілька дієслів з окінченєм: -дить, -дять;
-рить, -рять; -зить, -зять; -сить, -сять; -бить,
-блять; -вить, -влять; -лить, -лять; -мить,
-млять; -пить, -плять; -жить, -жать; -чить,
-чать; — а кілька із зворотним заіменником: ся.

2. Шелестозвуки.

§ 224. Приклади. Бог сотворив чоловіка й весь сьвіт і все, що на нїм є. Не йди в сліди лиходіїв! Бог дав, Бог взяв. У Бога все можливе, в чоловіка ні.

Наука. Звук *й*, що чуємо по голосозвуках, означаємо буквою *в*.

Звук і переходить по голосозвуках на й.

Задача. Випишіть із 15. уст. чит. слова, в котрих звук *ў* означений буквою *в*, тай ті, що в них і перейшло на *й*!

§ 225. Приклади. а) Сніг білий. Сліпий не бачить. б) Сьвіт широкий. Птиці сьпівують. Лев дикий зьвір.

в) Круги з'їдають стерво. Пропавший з'явився.

Наука. а) Коли перед м'яким голосозвуком стоять два шелестозвуки, що оба можуть зм'якшити ся, то не треба для їх зм'ягчення особного знаку.

б) Коли-ж перед м'яким голосозвуком стоїть шелестозвук, що не зм'якчується, а перед ним знов такий, що зм'якчується, тоді пишемо по першій звуку *ь*.

в) Коли перед м'яким голосозвуком стоїть шелестозвук, що може, але не повинен зм'якшити ся, тоді розділяємо їх відлучкою (апострофом').

Задача. Випишіть такі слова із 54. уст. чит.!

§ 226. Приклади. Пишемо: книжка (бо кажемо: книжок), вершки (вершок), грудка (груда), кітка (кіток), різка (різок), тріска (трісок), губка (губа), шапка (шапок), бочка (бочок), кицька (кицьок), кишка (кишок), міх (міхи), ріг (роги) і т. п.

Наука. Чи в яким слові писати **ж** чи **ш**, **ч** чи **ц**, **з** чи **с**, **д** чи **т**, **б** чи **п**, **г** чи **х**, пізнаємо легко, коли змінимо слово так, щоби ті звуки стали перед голосозвуком.

Задача: Доповніть в слідуючих реченнях пропущені шелестозвуки: Молоко їмо ло-кою. Тесля гиблює до-ки. Сирі-ка не має родичів. В цьві-нику ко-пають гря-ки на цьві-ки. Мала береза зове ся бері-ка. Їмо з ми-ки. У воді пливуть ри-ки і жа-ки. Смола ли-ка. Курята ходять за кво-кою. Мала церква то ка-ли-ка. На зелені сьвята кладуть на воротах ки-ки. Кі-ці сьмі-ки, ми-ці слі-ки. Сьмі- переходить нераз у плач. Сті- із сїна. Одїж чистять щі-ками. Муку зсипають у мі-. Коби Бо- помі-!

§ 227. Приклади: а) Іду з **ж**ати, з **г**орода, з **п**оля, з **т**олоки, з **с**їножати.

б) Пишемо, **з**бити, **з**вити, **з**ганити, **з**доїти, **з**жати, **з**ломити, **з**мучити, **з**нидїти, **з**рубати; але **с**жоротати, **с**печи, **с**топити, **с**фалшувати, **с**хотїти, **с**ціпенїти, **с**числити, **с**шити.

Наука. а) Приіменник **з** (із, зі) остає завсїди незмінений.

б) Приставка **з-** переходить перед звуками **к**, **п**, **т**, **ф**, **х**, **с**, **ц**, **ч**, **ш** на **с**.

Задача: Напишіть слова, в котрих би а) приіменник **з**, б) приставка **з** (**с**) стояла перед кожним шелестозвуком.

§ 228. Приклади: **б**езпека, **р**озпука, **в**ідпис, **н**адпис, **п**ідпис, **о**блїг.

Наука. Приставки: **б**ез-, **р**оз-, **в**ід-, **н**ад-, **п**ід- і **о**б- пишемо все однаково.

Задача: Напишіть по кілька слів з кожною із цих приставок.

§ 229. Приклади: а) брат-ство, люд-ський;
б) рільни-цтво, коза-цький; в) пань-ство, пань-ський.

Наука. а) Наросток -ство і -ський додаємо до ння дотичного слова.

б) Коли-ж пень кінчить ся на **н** або **ч**, то сї звуки лучать ся із звуком **с** наростка в звук **ц**.

в) Звуки **н** та **л** мягчать ся перед сими наростками.

Задача. Додайте наросток -ство та -ський до пнів: лшчар-, товари-, ґаздів-, господар-, рільни**к**-, пан**н**-, сусід-, брат-, гетьман**н**-, тка**ч**-, коваль-, гончар-, шахрай-.

3. Чужі слова.

§ 230. Приклади: Амер**и**ка, Маріно, Лісбона.

Наука. В чужих словах пишемо **и**, **і** або **ї** в середині після вимови.

Задача: Випишіть із 178. уст. чит. чужі слова, що мають в середині звук **и**, **і** або **ї**!

§ 231. Приклади: арх**и**-князь, арх**и**-єрей; ант**и**-фон, ант**и**-патія.

Наука. В приставках арх**и**- та ант**и**- пишемо **и** не **і**.

Задача: Напишіть кілька слів із сими приставками!

§ 232. Приклади: Австр**и**я, Араб**і**я, Англ**і**я; — математ**и**к, механ**і**к; — грамат**и**ка, педагог**і**ка, техн**і**ка; — артист, ате**і**ст, машин**і**ст; — артизм, ате**і**зм, механ**і**зм.

Наука. Чужі наростки -**ія**, -**ік**, -**іка**, -**іст**, -**ізм** пишемо по шелестозвуках губних і гортанних

незмінено, по л та н м'ягчить ся в них і на ї,
а по прочих шелестозвуках переходить і на и.

Задача. Випишіть із 177. уст. чит. слова з повисшими наростками!

4. Великі букви.

§ 233. Приклади. Найславніший поет руский називає ся Тарас Шевченко. Одна з найкрасших поем Шевченкових то „Наймичка“. —

Учіте ся, брати мої,
Думайте, читайте,
І чужому навчайтесь,
І свого не цурайтесь!

Наука. Велику букву початкову пишемо:

- а) в першій слові речення,
- б) в іменах власних,
- в) в прикметниках виведених від імен власних,
- г) на початку рядків вішових.

Задача. Випишіть із послідної части 231. уст. чит. що є на стороні 452., всі слова, котрі мають велику букву початкову, й означіть після попередної науки буквами (а), (б), (в) або (г) причину, чому в кождім із тих слів пишемо велику букву початкову.

5. Діленє слів.

- § 234. Приклади. а) ко-за, мо-ло-ко, по-ло-ни-на, вів-чар, па-стух, дій-ни-ця, брин-дзя;
б) ви-вчи-ти, об-чи-сли-ти; ру-сєий, груш-ка, ро-зум;
в) ві-стрє, ван-дрів-ник, жер-тва, ву-злик, ве-сло.

Наука. а) Слова ділимо розділкою (-) на склади.

б) Приставок і наростків при діленню слів звичайно не розриваємо, хіба що в вимові не чуємо вже зложеня.

в) Коли зійдесь кілька шестестозвуків разом, то переносимо з них до слідуєчого складу лише тільки, кілька разом легко вимовити можна, а то звичайно такі, якими може починати ся слово.

Задача. Поділіть 75. уст. чит. на склади!

6. Перепинанє.

§ 235. Прикладн. а) Добрий день! — Даї Боже, здоровє! — Ходім!

б) Як ся маєте?

в) Дякувать за добре слово.

г) Як робимо, так маємо.

д) Не один робить, працює і гарує, а проте бідує.

е) Млин меле, мука буде; язик меле, біда буде.

є) Маємо чотири пори року: весна, літо, осінь і зима.

ж) Пословиця каже: „За науку поцілуй у руку!“

з) Стереженого (кажуть) Бог стереже.

и) Чого ви стали? — Гей, воли!

у) Як би ми вчились так, як треба, то й мудрість була би своя, а то . . .

Наука. Продинокі реченя а часом і слова відділяємо для ліпшого зрозуміння знаками перетинаня.

Знаки перетинаня є: кропка або точка (.), питайник (?), окличник (!), запинка або протинка (,), середник (;), двокропка (:), знаки наведеня („“), павза (—), кропки (. . .) і скобки ().

а) **Окличник** ставимо на кінци речень або й слів що висказують **оклик**, **желанє** або **приказ**.

- б) *Питайник* ставимо по питаннях.
- в) *Кропку* ставимо на кінці речень, що виражають *твердження* (висказ) і по скорочених словах.
- г) *Запинкою* відділяємо одно речення або й слово від другого, коли они мимо того належать до себе.
- е—є) *Двокропку* ставимо перед словами, що вичисляємо, або коли наводимо чиясь гадку дословно. На початку й на кінці наведених слів ставимо ще й **знак наведення**.
- ж) *В скобки* ставимо пояснення або речення й слова вставлені.
- з) *Павзою* означаємо довгий перестанок в говореню.
- и) *Бількома kropkami* означаємо перервану або недокінчену мову.

Задача. а) Поставте в слідуючих реченнях знаки перепинання:

Здоровє великий скарб

Шануйте здоровє

Що шкodikить здоровю

Здоровю шкodikить пересиченє голод холод спека
зіпсований воздух вохкість і т. и.

Не живєм щоб їсти й пити а їмо й пємо щоб жити

Меньше кусай кажуть лекше ликнеш

Приповідка каже: Голодній курці просо на думці

Худоба пє аби жажду утолити пияниця пє аби ся
випити

- б) Напишіть який уступ із памяти й поправте в нїм знаки перепинання після читанки!

Часть V.

Вправи письмѣнні.

1. Оповідання.

§ 236. Задача 1.) Напишіть оповіданє про „**Любов рідні**“ (7. уст. чит.), відповідаючи на питання: Хто їхав залізницею? Який був хлопчина? Що зробили подорожні? Як прийняв хлопець гроші? Що говорили опісля подорожні? Що зробив на те хлопець?

Задача 2.) Напишіть оповіданє „**Убогий богатир**“ після 15. уст. чит., відповідаючи на питання: Що думав собі убогий чоловік? Що стало ся? Що робив чоловік з кашуком? Який був кінець?

Задача 3.) Напишіть оповіданє „**Два наймити**“ (19. уст. чит.) після отсих сказівок: Спільна служба Олексія і Семена. Їх робота в лісі. Неретельність Олексієва. Напоминання Семенові. Їго скарга на Олексія. Крутарство Олексія. Сьвідоцтво сусіда. Суд господаря.

Задача 4.) Напишіть байку „**Старий дуб і діброва**“ (23. уст. чит.) після отсих сказівок: Віз із сокирами. Страх дубочків. Запитанє старого дуба. Відповідь дубочків. Розрада старого.

Задача 5.) Опишіть „**Молодий вік Цісаря Франц Йосифа I.**“ після 211. уст. чит. і слідуєчих сказівок: День уродин. Численні предмети науки. Пильність і точність архикнязя. Вправи військові. Хоробрість архикнязя. Вступлене на престіл.

Задача 6.) Напишіть „**Як Русини стали христіянами**“ після 220. уст. чит. і слідуєчих сказівок: Женитьба Володимира Великого. Ёго хрещене. Зневага божків. Хрещене Києвлян. Розширене христіяньства. Св. Кирило і Методій. Володимир сьвятим.

2. Переробленя.

§ 237. Задача 1.) Напишіть 3. уст. чит. „**Пещена дитина**“ звичайною мовою (прозою), відповідаючи на питання: Що робила мати? Що казали люди? Куди пішов Стасьо? Як там ёму було? Що переказала мати? Яка була погода на Різдво? Чи приїхали по хлопця? Що зробив він? Що зробила мати по сьвятах? Що найшла по дорозі?

Задача 2.) Напишіть так сáмо 31. уст. чит. „**Перепелиця і ёї діти**“, відповідаючи на питання: Що робила стара перепелиця що дня? Що оповідали їй діти 1., 2. а 3. вечера? Що відповідала она кожного разу?

Задача 3.) Напишіть прозою байку: а) „**Хома**“ (61. уст. чит.), б) „**Вовк і лев**“ (111. уст. чит.), в) „**Два приятелі**“ (115. уст. чит.).

Задача 4.) Напишіть прозою поезні: а) „**Найкрасша добич**“ (205. уст. чит.), б) „**Андрій Гофер**“ (210. уст. чит.), в) „**Під Санта-Лючія**“ (212. уст. чит.).

3. Опісаня.

§ 238. Задача 1.) Опишіть після сказівок поданих в Граматиці для 3. і 4. року: а) яструба, б) рена, в) рака, г) муху, ґ) золото, д) тютюн!

Задача 2.) Опишіть а) Австрію, б) Європу (178. уст. чит.) після отенх сказівок: 1.) границі, 2.) поверхня землі, 3.) води, 4.) краї і міста, 5.) плоди (звірі, рослини і мінерали), 6.) люди після віри, мови і занятя.

Задача 3.) Опишіть: а) нашу шкільну комнату, б) ваше обійстє, в) наше село, г) наше місто!

4. Порівняня.

§ 239. Задача. Порівняйте: а) дуба з виноградом, б) олово із сїркою, в) медведя з левом, г) слимака з дожджаником, ґ) рака з оселедцем, д) комнату шкільну з домашною, е) місто з селом, є) Буковину з Галичиною!

5. Листи.

§ 240. *Наука.* Лист треба писати чисто і виразно на відповіднім, до чужих на листовім папері добрим чорнилом. З лївого боку паперу треба оставити незаписаний край з-на 2 пальці, так само в долинї. В листах до чужих, особливо-ж до високо поставлених осіб не вільно нічо перечеркувати, вишкробувати або дописувати. Так само треба вистерігатись всяких похибок що-до мови і правописи.

Напис. Зо 3 пальці низше від горішнього краю паперу пишемо великими початковими буквами напис а то до кривних і знакових звичайно, як у розмові н. пр.:

Дорогий Тату! Люба Мамо! Милый Вуйку!
Сердешний Товаришу! і т. п.

До чужих осіб пишемо: а) до священників: **Високопреподобний Отче!** — б) до світських: **Високоповажаний Пане!**

Сам лист складає ся з 3 частий: 1.) вступу, 2.) змісту і 3.) закінчення.

У вступі подаємо в звичайних листах причину, чому пишемо, а в листах до чужих перепрашаємо за те, що сміємо писати.

Далі містить лист те, о чім писати або просити маємо.

На закінченє поздоровляємо кривних і знайомих, а чужим виражаємо поважанє, вдячність або поклін і підписуємо наше імя. Побіч підпису з лівого боку означуємо місце, де, та день, місяць і рік, коли лист писаний.

Готовий лист вкладаємо, особливо до чужих осіб, в осібну обвертку (коверту) й заліплюємо або запечатуємо її. На обвертці пишемо як найвиразнійше адресу т. є. 1.) „Високопреподобний Отець“ або „Високоповажаний Пан“, далі 2.) імя і порекло того, до кого пишемо, 3.) єго стан, 4.) імя села або міста, де пробуває. 5.) послідню пошту і 6.) імя краю, коли лист іде за границю нашого краю.

В листах пишуть в заіменниках, що означають особу, до котрої пишете, велику букву початкову.

Взорець листу.

Любі Родичі!

Вступ: Завтра новий рік, а сьогодні днина обрахунку за минулий. Згадуючи, що я зазнав в тім році, пригадую собі перед

усім на Вас, мої дорогі, й рад би з Вами тими думками поділитись.

Зміст:

Годі мені вичислити, кільки то добра зазнав я від Вас за весь той час. Тим менше годеи я оцінити всі труди й жертви Ваші для мене. Чим же годеи я віддячитись Вам за Вашу любов і опіку? Одною хйба молитвою, щоби Господь Бог продовжив Вам віку на многі літа, аби я мою вдячність міг ще доказати й ділами.

Закінченє: Із сею щирою мольбою на устах цілує
Вам руки

Ваш вдячний син

Чернівці, дня 31. грудня 1914. р. Олександр.

1. задача. Напиши такий самий лист від себе до батька!
2. задача. Напишіть лист до родичів від сина, що служить у війську після слідуючих сказівок:
Вступ. Перепрошає, що так довго не писав, бо був хорий. — **Зміст:** Упав з коня, і побив ся, тепер ліпше, надіє ся, що небавом виздоровіє зовсім. Родичі най не журять ся, єго доглядають старанно. — **Закінченє:** Поклін родичам і родині.
3. задача. Напиши лист до сестри такого змісту:
Вступ. Чому на 2 листи нема відповіди? — **Зміст.** Здоров. В школі добре. Зимно, а верхньої одіжи нема. Просьба о плац і звітку про родичів. — **Закінченє:** Поклін.

4. задача. Напиши письмо до бұвшого учителя з просьбою о виповненє свїдоцтва бідности, котре потребуєш до просьби о стипендию.
5. задача. Напиши лист до брата, в котрїм відповідаєш, що батько зможе прислати гроші на шкільну оплату аж за тиждень, скоро продасть кукурузи.
6. задача. Запроси листовно товариша до спільної науки задля испиту вступного до гімназії.

6. Просьби.

§ 241. *Наука. Просьби пишемо на великім аркуши доброго білого паперу. Зложивши єго позовж у двоє, записуємо тільки праву половину кожної сторони. Зачинаємо просьбу написом з-на 4 пальці низше горішнього краю так, щоби стояла на середині цілої ширини аркуша. Напис має мати титул і імя уряду, н. пр. Хвальний Уряде громадский! — Свѣтле ц. к. Староство! — Високе ц. к. Правительство!*

По написи пишемо коротко і докладно саму просьбу і покликуюємось на те, чим підпираємо просьбу. На остаток пишемо місце, день, місяць і рік, а під тим додаємо підпис.

Просьби до урядів публичних і прилоги таких просьб мусять мати приписаний штампель; про се треба розвідатись у знатоків, аби не наразити ся на кару грошеву.

На правій половині послїдньої сторони аркуша просьби пишемо: 1.) титул і адресу уряду, до котрого подаємо просьбу, 2.) під тим імя, стан і місце

пробування того, що просить і 3.) низше того короткий зміст просьби.

Просьбу віддаємо або власноручно до уряду або вкладаємо в обвертку, запечатуємо, адресуємо й висилаємо поштою.

Взорець просьби.

Хвальне Товариство!

Прошу о ласкаве безплатне уміщенє в бурсї Хвального Товариства і попираю свою просьбу слїдуючими причинами:

1.) Скінчив я, як залучене свїдоцтво шкільне показує, школу народну з дуже добрим усьпїхом і здав испит вступний до рускої гімназії.

2.) Не може мій батько удержувати мене в школі, як се видно із приложеного свїдоцтва неможности.

В надїї, що Хвальне Товариство зволить вислухати моєї покїрної просьби, обіцяю, що старатись буду зі всіх сил заслужити собі на сю ласку.

Кіцмань, дня 20. липня 1914. р.

Семен Книголюб.

(Напис на правій половині послідної сторони просьби.)

До

Хвального Товариства

„Руский Дім Народний“

в

Чернівцях.

Семен Книголюб.

ученик в Кіцмани

*просить о безплатне
уміщенє в бурсї.*

(З 2 прилогами.)

Задача. Напиши просьбу *а)* від себе до заряду школи о надїленє даровими книжками шкільними, *б)* від батька до повітової ради шкільної о відписанє кари грошевої за те, що ти через слабість не ходив до школи, *в)* від вуйка до ради громадської о заемогу на відбудованє хати, що єму згорїла.

7. Квіти і потвєрдженя.

§ 242. *Наука. Квіт є потвєрджєм сплати довгу. Квіт мусить містити: 1.) заплачену суму цифрами і буквами, 2.) докладне означє того, хто заплатив і 3.) за що заплатив, 4.) місце, день і рік поквїтованя, 5.) підпис того, що гроші отримав.*

Квіти мають звичайно мати штемпель після суми, на яку они виставлені.

Взорець квіту.

Штем-
пель

Квіт

на 30 К трицять К, котрі підписаний отримав від
заряду школи народної в Вашківцях яко заплату
річних 60 К за першу половину р. 1914.

Вашківці, 30. червня 1914. р.

Онисим Онисимчук,
сторож шкільний.

Задача. Напишіть квіт. а) на 40 К запомоги
з каси громадскої, б) на 10 К 14 h за роботу
столярску, в) на 40 К чвертьрічної плати за
винаймленє хати, г) на 30 К 50 h яко част-
кову сплату довгу на 140 К —.

§ 243. Наука. Потвердження виставляємо замість
квітів про дорученє якоїнебудь річи або й гроший,
коли не вимагають від нас квіту. Потвердженє
мусить містити всі ті точки, що й квіт.

Потвердженє.

Потверджую сим, що я отримав на розпродаж десять
примірників (10 прим.) Буковинського Календаря на
р. 1914., котрі переслало мені тов. „Руска Бесіда“
в Чернівцях через ч. господаря Івана Наума з Вашківців.

Вашківці, дня 1. грудня 1914. р.

Андрій Іванчук,
крамар.

Задача. Напишіть потвѣрджене на *а)* одіж переслану кравцем, *б)* сяжень дров дарованих громадою, *в)* 20 *К* позичених на рік по 5%, *г)* книжки прислані крамарем.

8. Рахунки.

§ 244. *Наука.* Рахунок є спис доставлених товарів або виготовленої роботи і ціни тих предметів.

Рахунок має містити:

- 1.) місце і час виставлення рахунку,
- 2.) імя того, для кого рахунок призначений,
- 3.) день кождоразової доставки поодиноких предметів,
- 4.) спис поодиноких предметів і їх ціни із сумою,
- 5.) підпис того, що виставив рахунок.

Садагура, дня 13. марта 1914.

Рахунок

для п. Петра Павлюка, господаря тут.

День	Предмет	К	h
1912.			
3. січня	3 гусці соли . . . по 22 h	—	66
9. „	2 l нафти . . . „ 28 „	—	56
17. „	3 книжці шкільні	2	14
29. „	1 kg мила	—	66
Разом .		4	02

Михайло Петрюк,
крамар.

Задача. Напишіть подібний рахунок від: *а)* кравця *б)* шевця, *в)* столяра, *г)* крамаря, *д)* господаря.

9. Почтові друки.

§ 245. *Наука.* Із слідуєчих взірців видите, як належить виповняти друки поштові.

Той, що посилає а) гроші, або б) пакунок, пише на **передній** стороні а) наказки б) адресу пересилкового так, як се видно по словах друкованих *скоромисею*.

1.

Взорець.

Переказана
квота
20 К 50 н
Імя і місце
перебування
посилаючого.

Остан
Сидірчук
в Іспасі
посилає сї
гроші на
сплату
довгї.

Почтова переказка на 20 К 50 н

двацять

К 50 н

Адрес: Вн. Пан

Іля Олександрюк,
крамар

Місце призначення: Вижниця

Улиця і номер дому: Улиця головна ч. 5.

Наука. Той, що отримав наказку, пише на **задній** стороні наказки день і рік та своє імя.

Посвідчаю прийняте переказаної квоти:

(Місце:) Вижниця

(Імя.)

дня 7. лютого 1914.

Іля Олександрюк.

2.

Адрес пересилковий.

Імя, місце
перебування і
помешканє
посилаючого.

До Вп. Пана

Степана Олєвича,

ученика

Місце до
придїплення
значків поч-
тових.

Іван
Олєвич,
Кіцмань.

Рід: пакунок. в Чернівцях, ули-
ця руска ч. 8.

Содержанє: Послїдна
одїж. почта: Чернівці.

Вартість: Край: Буковина.
20 К.

*Наука. Відбираючий пише на відворотній сторонї
адресу пересилкового:*

Квіт відбираючого.

*Посьвідчаю належите відібране посилки на
відворотній сторонї означеної:*

(Місце:) Чернівці (Імя.)

дня 1. січня 1914. Степан Олєвич.

Задача. Купить і виповніть а) почтову наказку,
б) адрес пересилковий!

Увага до письменних вправ: Інші важні пись-
ма, як: записи, угоди (контракти) і т. п. треба
виготовляти у ц. к. нотарів або у других со-
вістних знатоків, щоби не наразити ся на страти
та процеси.

Зміст.

Часть І.

Наука о звуках, наголосі і словотворенню. (§. 1.—24.)

	Стор.
1. А. Реченє, слова, склади, звуки і букви (§. 1.—3.)	3
Б. Голосозвуки (§. 4.—5.)	4
В. Переміна голосозвуків (§. 6.—8.)	5
Г. Поділ шелестозвуків (§. 9.)	6
Ґ. Мягченє шелестозвуків (§. 10.—19.)	7
2. Наголос (§. 20.)	10
3. Корінь, я́ростки, приставки, пень і окінчення слів (§. 21.—23.)	11
4. Зложені слова (§. 24.)	12

Часть ІІ.

Части мови відмінні. (§. 25.—146.)

1. Части мови (§. 25.)	13
2. А. Іменники (§. 26.—31.)	14
Б. Творенє іменників (§. 32.)	15
В. Рід іменників (§. 33.—36.)	16
Г. Відміна іменників (§. 37.—72.)	17
3. А. Прикметники (§. 73.)	33
Б. Поділ прикметників (§. 74.—75.)	34
В. Творенє прикметників (§. 76.)	35
Г. Степованє прикметників (§. 77.—80.)	—
Ґ. Відміна прикметників (§. 81.—84.)	37
4. А. Числівники (§. 85.)	39
Б. Поділ числівників (§. 86.)	40
В. Відміна числівників (§. 87.—91.)	—
5. А. Заіменники (§. 92.)	43
Б. Відміна заіменників (§. 93.—106.)	44
6. А. Дієслова (§. 107.)	50
Б. Творенє дієслів (§. 108.—109.)	51
В. Види дієслів (§. 110.—118.)	—
Г. Способи висказу (§. 119.—120.)	54
Ґ. Відміна дієслів (§. 121.—146.)	55

Часть III.

Складня, части мови невідмінні, перепинане. (§. 147.—215.)

	Стор.
1. Реченє поєдинче (§. 147.—150.)	69
2. Реченє розширене і нерозширене (§. 151.)	70
А. Предмети (§. 152.—161.)	71
Б. Предмети з приіменниками (§. 162.—163.)	74
В. Прислівники і придатки прислівникові (§. 164.—181.)	76
а) Поділ прислівників (§. 164.—166.)	76
б) Творенє прислівників (§. 167.—168.)	78
в) Придатки прислівникові (§. 169.—174.)	78
Г. Придатки прикметникові (§. 175.—182.)	82
3. Розставка слів в реченю (§. 183.—184.)	86
4. Скороченє слів (§. 185.)	88
5. А. Реченя зложені. Злучники (§. 186.—194.)	88
Б. Роди речень побічних (§. 195.—207.)	92
6. Розставка речень (§. 208.)	100
7. Реченя стягнені і пропускові (§. 209.—212.)	100
8. Розбір слів і речень (§. 213.—215.)	103

Часть IV.

Правопись. (§. 216.—235.)

1. Самозвуки (§. 216.—223.)	106
2. Шелестозвуки (§. 224.—229.)	109
3. Чужі слова (§. 230.—232.)	111
4. Великі букви (§. 233.)	112
5. Діленє слів (§. 234.)	112
6. Перепинанє (§. 235.)	113

Часть V.

Вправи письменні. (§. 236.—245.)

1. Оповідання (§. 236.)	115
2. Переробленя (§. 237.)	116
3. Описаня (§. 238.)	117
4. Порівняня (§. 239.)	117
5. Листи (§. 240.)	117
6. Просьби (§. 241.)	120
7. Квіти і потвердження (§. 242.—243.)	122
8. Рахунки (§. 244.)	124
9. Почтові друки (§. 245.)	125

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 08 07 05 022 0